

Az asszony ügye a 20. század első felének női irodalmában.

Kaffka Margit *Színek és évek* és Erdős Renée *A nagy sikoly* című
művének összehasonlító vizsgálata

A dolgozat kivonata:

Az utóbbi évszázad magyar irodalomtörténetében egyre gyakrabban találkozunk női szerzőkkel, egyre nagyobb elismertségnek örvendenek, ismerjük a feminista irányzatok fontosabb mozgalmait, viszont a nőirodalomról alkotott képünket nem tekinthetjük teljesnek. Ferdített válaszokat kapunk, ha csupán a nemiség szempontjából közelítjük meg az irodalomnak ezt a szeletét, de az is problémát okoz, ha ettől teljesen eltekintünk.

Dolgozatomban Kaffka Margit Színek és évek, valamint Erdős Renée A nagy sikoly című művét vizsgálom, összehasonlítva egymással a két regényt, és a bennük felfedezhető identitáskonceptiókra ható tényezőket körüljárva. A két regényben megjelenő karaktereket a századelejen az irodalomban is hangsúlyossá váló tudományterületek, azaz a feminista irányzatok, valamint a szubjektumfejlődésre vonatkozó elméletek, azok tudományos és vallási megközelítései perspektívájából értelmezem. Célom rávilágítani az új (de mégis korabeli) megközelítési lehetőségekre, melyekkel a kánonba bekerült, illetve az abból kieső munkák vizsgálhatók, és ezáltal az irodalomtörténet zártságára és a többségében alkalmazott elemzési stratégiák nagyszámú lehetőségeire is felhívni a figyelmet.

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés.....	2
II.	Recepciótörténeti áttekintés	7
III.	Feminizmus, nőírók, nő-regények.....	16
	Emancipatorikus törekvések és női szereplehetőségek a vizsgált regényekben	17
IV.	Identitáskonceptió a XX. századi nőregény(ek)ben	23
	Narratív pszichológia és olvasói performancia a vizsgált regények kontextusában	23
	Az apa neve és a kísérteties.....	27
V.	Zárszó	35
	Irodalomjegyzék.....	36

I. Bevezetés

„A mai helyzet előttünk áll minden felségével, zűrzavarával, kínos egyenetlenségével. A legújabb idő – úgyszólván a szemünk láttára nagy és hirtelen, válságos változásokat hozott az asszonyi lélekben; kifejlődött a new-woman, az új asszony kétségtelenül értékes és egyre terjedő típusa, és ma anyák és leányok közt ezerszer hirtelenebb, örvénylőbb a távolság, mint anyáink s nagyanyáink között lehetett. És ezzel szemben az asszonylét korlátai a régié maradtak; a kérdés legfeljebb még bonyolultabb lett és nehezebb; - feszültségben sűrűbb és szenvedésben gazdagabb. [...] egyik serpenyőben a régi asszony minden fészeklakó és centripetális ösztönével, a ház és a gyermek gondjával – a másikban az aktivitás és emberi érvényesülő égő és nyugtalan vágyával és a saját énje szabad kifejtésének szinte mániákusan szenvedélyes akarásával.”¹

A 20. század első évtizedeiben Erdős Renée és Kaffka Margit mozgástere meglehetősen sok tekintetben tér el a nőírók számára korábban kijelölt témáktól és műfajoktól,² bár nehéz megállapítani, hogy pontosan hol húzódnak a 20. századi irodalom nemiségét illető határvonalak, léteznek-e egyáltalán. A korabeli recepció megoszló véleményeket szült a női írókról, különbözik irodalmi megítélésük, értékelésük. Nem kérdéses, hogy a két író nő öntudatosan viszonyult azokhoz a keretekhez, amelyek között élnie, alkotnia kellett, viszont abban van eltérés, hogy ki-ki milyen eszközöket alkalmazott, és ezek közül melyekkel szemben volt befogadó a kor, és melyeket utasítottak el teljes mértékben.

Dolgozatomban Kaffka Margit *Színek és Évek*, valamint Erdős Renée *A nagy sikoly* című műveinek összehasonlítására teszek kísérletet a női identitáskonstrukciókra fókuszálva. Ebben a vizsgálatban érdemesnek tartom megfigyelni a két szerző irodalmi kanonizációját, valamint az ebből következő dilemmákat. A két regény műfaji sajátosságain túl a bennük megjelenített erkölcsi értékek irányítottságát térképezem fel: hogyan befolyásolja az egyén életét, elvi rendszerét a család,

¹ Részlet KAFFKA Margit 1913-ban a Világban megjelent *Az asszony ügye* c. írásából, amelyet a Litera 2020-ban a Nők Nemzetközi Napja alkalmából közölt újra. Online: <https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/a-het-prozaja-kaffka-margit-az-asszony-ugye.html> Utolsó megtekintés: 2022. április 12.

² A nőíró vita 1858-ban veszi kezdetét Gyulai Pál szövege kapcsán. A vitát tárgyaló szövegeit Gyulai *Kritikai dolgozatok* című 1908-as kötetében összesíti. Ennek legújabb értelmezéséhez lásd: TÖRÖK Zsuzsa szerk. *Angyal vagy démon, Tanulmányok Gyulai Pál Írónők című írásáról*, Reciti, Budapest 2016.

nem, szexualitás és vallás kulturális konstrukciója? Milyen mértékben beszélhetünk a 20. században, közvetve pedig a vizsgált irodalmi szövegekben önálló szubjektumokról? Hogyan láttatja a két szöveg az ember életének helyzeteit különböző perspektívákból, és mit mutat meg abból, hogy mennyire vagy hogyan alakítható a belső irányítottságú érzés tudat által?

Az összehasonlítás indokoltságának legszembetűnőbb szempontja a kanonizáció kérdése. Két eltérően megítélt szerző műveinek összehasonlítása kapcsán a különbözőség jelent kihívást számomra, hiszen Erdős Renée neve és művei problematikusak az irodalomértés és értelmezés számára, míg Kaffka Margitról kijelenthető, hogy a *Nyugat* generációjának legkiemelkedőbb nőírójaként tartjuk számon. Napjainkban is foglalkoztatja, főként a női szerzőket az elődeik kanonizációjának, valamint abból való kiszorulásának kérdése, ami részben arra is utalhat, hogy továbbra is kérdéses az egyenjogúság.³

A két életműben és kiválasztott regényben tagadhatatlanul is jelen vannak az egymással szembeállítható értékek, amelyek felvetik a kérdést, hogy hogyan térhet el és egyezhet meg egyszerre két kortárs erkölcsi értékrendje egy viszonylag azonos társadalmi és kulturális közegben. A *Színek és évek* soraiban a szubjektum szempontjából könnyed fájdalommal és elfogadásra való törekvéssel találkozunk, míg *A nagy sikoly* egy katolicizmustól átítatott kíneserves útkeresést tár elénk. Komparatistikai vizsgálatom első számú motivációja, annak megválaszolása, hogy van-e relevanciája a 20. században a nőírók alkotásaiban a női identitáskonceptiók vizsgálatának, képesek-e feltárni sajátos szereplehetőségeket, nemek közötti viszonyrendszereket. Dolgozatom motivációjának másik összetevője a következő kérdésre való válaszkeresés: hogyan konstruálja meg a szöveg a kulturális és társadalmi berendezkedéseket? A két mű hangvétele kategorikusan eltér ugyan, mégis fel szeretném térképezni azokat a párhuzamokat a különböző női identitások alakulása között, amelyek a karakterekre vonatkoznak és regénybeliek, illetve amelyek a vizsgált írónőkre ható 20. századi normák következményei.

Az általam vizsgált két író nő rövid élettörténetének tekintetében feltűnnek a leghangúlyosabban eltérő pontok, melyek első sorban a művek témáit érintik, valamint a 20.

³ Borgos Anna és Szilágyi Judit szerzőpáros *Nőírók és írónők: irodalmi és női szerepek a Nyugatban* című művéről Kollarits Krisztina Kortársban megjelent 2012-es kritikájában hibákat is felsorol, bár elismeri, hogy a kötet a célkitűzésnek eleget tesz azáltal, hogy a benne vizsgált írónők felől nézi a Nyugatot. Lásd erről bővebben BORGOS Anna–SZILÁGYI Judit, *Nőírók és írónők: irodalmi és női szerepek a Nyugatban*, Noran kiadó, Budapest, 2011. KOLLARITS Krisztina, BORGOS Anna–SZILÁGYI Judit: *Nőírók és írónők: irodalmi és női szerepek a Nyugatban*, Kortárs, 2012/1., 97–99.

század eleji irodalmi életben betöltött helyüket. Erdős Renée 1878-ban született, Győrben nevelkedett, majd Pestre költözését követően, 1898-tól a részben erotikus verseinek publikációja által került be a magyar irodalmi életbe és köztudatba, melynek 1905-ben bekövetkezett elfordulása után semmilyen témában sem sikerült kiadni alkotásait. Amikor ismét megjelenteti műveit, már többségében prózát ír, ő maga is az ifjúság dölyfével és merészségével véli átítatottnak korábbi erotikus verseit⁴, viszont a szexualitás, a női életút és szereplehetőségek kérdése megmarad a regényeinek fő problematikájaként.⁵ A zsidó család legkisebbik lányát oktató bencés szerzetes hatása Erdős Renée katolizálása után született későbbi műveiben érzékelhető, ahol az erotika és vallásosság nagyfokú keveredésével találkozunk. Ellentétben vele, Kaffka Margit első verseinek publikációjától haláláig aktív tagja volt a magyar irodalmi életnek, viszont ő is verseivel vált annak részévé. Az Erdősnél csupán egy évvel fiatalabb Kaffka a 20. század első éveiben Miskolcra költözik és tanítónőként dolgozik, majd 1910-től Pesten él, ír és tanít még öt évig. Első verseit még Miskolcon publikálta, és a Nyugat állandó munkatársa is szintén ebben az időszakban lett. Későbbi prózai alkotásainak fő konfliktusát a dzsentrik pusztulása és a nők századfordulós helyzete jelentette. Műveiben saját tapasztalatainak megformálásával találkozunk; két legnagyobb sikernek örvendő regényében is: a *Hangyaboly* esetén zárdában töltött éveinek vetületével, míg a *Színek és években* az édesanya elé gördült akadályokkal.

Menyhért Anna *Egy szabad nő* című életrajzi regényében⁶ összefoglalja hogyan nem tartozott Erdős Renée senkihez, hogyan vágyott arra, hogy tartozzon, és valójában hogyan próbálta éveig átvenni az irányítást szubjektuma és az őt körülvevő konstrukciók felett. Állíthatjuk, hogy sikereket is elért, hiszen az irodalom peremére szorulva ugyan, de számon tartják addig, amíg a Bródy Sándorral való viszonya a férfi öngyilkossági kísérlete után az irodalmi körök elfordulását váltotta ki, valamint saját mentális állapota miatt is képtelenné vált az írásra.⁷ A *nagy sikoly* című regényével arra tesz kísérletet, hogy visszatérjen a korábbi témájához, az erotikához egy olyan közegben, ahol elidegenedtek tőle, és megtagadták a publikáció lehetőségeit, viszont törekszik ezt

⁴ BÁNHEGYI Jób, *Erdős Renée = Uő: Magyar nőírók*, Budapest, Szent István Társulat, 1939, 92.

⁵ Lásd erről bővebben *Végig a szexualitás és az orgazmus körül forgunk*, KISS Noémi, MENYHÉRT Anna, RADICS Viktória, BÁN Zoltán András, Rózsaszín szemüveg, 2010. <https://www.prae.hu/article/2978-vegig-a-szexualitas-es-az-orgazmus-korul-forgunk/> Utolsó megtekintés: 2022. április 21.

⁶ MENYHÉRT Anna, *Egy szabad nő*, General Press Könyvkiadó, Budapest, 2016.

⁷ Lásd erről bővebben BÁNHEGYI Jób, *Erdős Renée = Uő: Magyar nőírók*, Budapest, Szent István Társulat, 1939, 93.

fogyaszthatóvá tenni és a normasértéstől távol maradni.⁸ Török Sophie egy évtizeddel később Erdős Örök *papok* című regénye kapcsán arról ír, hogy elavultnak tartja témáit és stílusát, melyhez folyamatosan visszatér.⁹ Brisits Frigyes feleslegesnek tartja „önálló egyéniségét és írásművészetének eredeti formáit hangsúlyozni”¹⁰, viszont rámutat Erdős erkölcsi témáinak problematikájára, valamint a nő által alkalmazott, általa pedig „irodalmilag hamis útnak” és harmóniátlanoknak tartott eljárásaira.¹¹ A Menyhért Anna kötetében idézett publikációk valójában nem Erdős írói tevékenysége által motiváltak, hanem kapcsolati ábráját és nőiségét vizsgálják, a szubjektív tényezőket, amelyek hozzájárulhattak a kánonból való kiszorulásához. Ezek szerint az író nő a szélsőségek útját járja be életében, és ezzel gyakran elidegenedést vált ki: sem politikai, sem egyházi, sem nemi, semmilyen hovatartozási szolidaritásra sem tesz szert művei által. Irányába pillanatnyi elfogadással, minimális értékeléssel találkozunk.

Az összehasonlítási kísérlet másfelől Kaffka Margittal foglalkozik, aki a 20. századi iránymutató Nyugat folyóirat fontos írójává és ezáltal az irodalmi kommunikáció aktív szereplőjévé és témájává válik: Kaffka publikációi gyakoriak, elméleti, szépirodalmi írásokat közöl, másfelől a róla és műveiről készült írások megjelenése is folyamatos, még a halálát követő években is. Ha nagyon leegyszerűsítjük a kérdést, akkor állítható, hogy Kaffka törekvésének célja megegyezik az Erdős vágyaival: átvenni az irányítást saját lényre, élete, karrierje fölött, kilépni a normáknak való megfelelés kényszeréből. Viszont az indokokban lehetnek különbségek, és ezért releváns, ha azok mögöttes tartalmát próbáljuk feltárni: miért pont ők azok az író nők, akik az emancipáció útjára lépnek? Mi van személyes életükben, ami az emancipációra ösztönzi őket? Mi elől való menekülés, vagy mi mellett való kiállás? Kaffka ugyan *Az asszony ügye* c. írásában összefoglalja a számára fontos női szereplehetőségeket és dilemmákat, amelyekért harcol, viszont Erdősnél ez nem olyan egyértelmű vagy nem értekezik erről úgy, mint Kaffka.

⁸ Vö. *Végig a szexualitás és az orgazmus körül forgunk*, KISS Noémi, MENYHÉRT Anna, RADICS Viktória, BÁN Zoltán András, Rózsaszín szemüveg, 2010. <https://www.prae.hu/article/2978-vegig-a-szexualitas-es-az-orgazmus-korul-forgunk/> Utolsó megtekintés: 2022. április 21.

⁹ TÖRÖK Sophie: *Nők az irodalomban*. Nyugat, 1932. II. (24. Sz.), pp. 627-630.

¹⁰ BRISITS Frigyes: *Erdős Renée: A nagy sikoly*. Napkelet, 1923/3. sz., pp. 265-266.

¹¹ Erdős életszemlélete függetlenséget és nagyobb szabadságot jelent számára, ezáltal szubjektívebben alakítja regényélettét és korlátlanul érvényesíti a teljes műben: Erdős szereplőinek belső énjén előre meghatározott erőszakot követ el. A nőíró regényeszméjének etikai tartalma és tehetsége egyenlőtlensége Erdős harmóniátlan megalkotása regényében. Lásd erről bővebben BRISITS, i.m.

Dolgozatom két elméleti irányba tájékozódik. Első sorban a századelő új tudományainak fényében közelítem meg a női identitáskonceptió(ka)t, főként a pszichonanalízisnek (valamint a narratív pszichológiának) a női lélek ábrázolhatóságára tett hatását kutatom. Állításom alátámasztáshoz Jacques Lacannak a Sigmund Freud¹² elmélete nyomán kidolgozott tudattalan- és vágy-konceptióit fogom felhasználni.

Vizsgálatom másik iránya az előbbiből fakad és a női irodalom 20. század küszöbén lévő helyzetét érinti. A feminista mozgalmak kontextusába helyezi a szövegeket és azt taglalja, hogy hogyan hatottak a két nőíróra a korábbi emancipációs törekvések, a nők korábbi irodalmi jelenléte, és milyen hatással voltak a kiválasztott szerzők a következő generációk nőíróira. A korra jellemző feminista irányzatokat nem csupán magyar vonatkozásban fogom vizsgálni¹³ Kaffka és Erdős művein, miközben a szexualitást, társadalmi és biológiai nemek megnyilvánulását is nyomon követem.

Összehasonlító kutatásom új szempontokkal gazdagíthatja az Erdős- és Kaffka-értelmezéseket, hiszen összeolvasva a két szerző egy-egy regényét és azokat a pszichoanalízis, narratív identitáskonstrukciók és a női emancipáció, feminizmus felől megvizsgálva, egymást értelmezhetik és rávilágíthatnak az életművek olyan kérdéseire, amelyeket korábban nem vagy nem így vizsgáltak.

¹² A téma alapvető szakirodalma: BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc, *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, Filum Kiadó, Budapest, 1998.

¹³ Julia Kristeva által felvázolt feminista irányzat első fázisát használok fel a vizsgálat során. Lásd erről bővebben *Feminista nézőpont az irodalomtudományban*. Szerk. KÁDÁR Judit. Helikon, 1994/4., 407–416.

II. Recepciótörténeti áttekintés

A nők irodalmi szerepkörét tárgyaló vita a magyar irodalomban 1858-ban, Gyulai Pál *Írónők* című írása kapcsán bontakozik ki, amelyet számos tanulmány megközelített, az őt támadó és védő nézőpontok összesítésével. A Török Zsuzsa által 2019-ben szerkesztett *Angyal vagy démon, Tanulmányok Gyulai Pál Írónők című írásáról*-kötet 21. századi irodalom- és társadalomtörténeti értelmezéseket csoportosít, amelyek a 19. századi nők helyzetét közelítik meg.¹⁴

Gyulai Pál érvrendszerét az (addig) szilárd családmódel köré építi: annak megbomlását, az azt veszélyeztető tényezőket gyűjti össze, mely folyamat a nők felelősségét terheli. A nő testi és lelki adottságai okán alkotásaival nem érheti el azt a művészi szintet, melyet az ellenkező nem alkot, mivel testnedvei kihatnak mentális képességeire – szívével gondolkodik. A női szerepkörök diszkurzusának tetőpontja talán a 20. század küszöbére helyezhető, hisz ekkora már számos nő irodalmi munkásságával találkozunk.¹⁵ Gyulai Pál írása arra a jelenségre érkező reakció, ami szerinte a kulturális és irodalmi körökben indul, viszont társadalmi kérdésekben nem fejlődést, hanem hanyatlást okoz. A nő feladatkörét korábbi mintákból könnyen felépíthetjük, erre Kaffka Margit is reflektál a 20. század küszöbén, amikor a régi asszonyt „minden fészeklakó és centripetális ösztönével, a ház és gyermekek gondjával”¹⁶ küszködőnek látja. A nőíró tapasztalatai tehát 50 évvel később is viszonylag megegyeznek Gyulai nézőpontjával a társadalomra kártékony hatással lévő családmódel megbomlása kapcsán. Ugyanis a nőíró/írónő „angyalból démon lesz önmagáé vagy másoké, ha túllép körén, ösztönei helyett kételyeire hajt”.¹⁷ Gyulai és Kaffka között a különbség a probléma megoldásával kapcsolatos: míg Gyulai a nők irodalmi életből való kizárását, önként való kívülmaradását szorgalmazza, addig Kaffka a nők döntését és magukért való kiállását látja jónak. Kaffkánál az ösztönökhöz hű irány nem szorítkozik a nő társadalmi nemi predesztináltságára, inkább szubjektumnak tekinti mindkét nem tagjait, elismerve azok nem nemialapú ösztöneit. Vagyis Kaffka a nők alkotói ösztöneinek kiélését megvalósíthatónak tartja, és ennek nem kell feltétlenül a családkonstrukció rovására történnie.

¹⁴ TÖRÖK Zsuzsa szerk. *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónők című írásáról*, Reciti, Budapest 2016.

¹⁵ Kánya Emília, Szendrey Júlia, Lesznai Anna, más nők munkássága

¹⁶ KAFFKA Margit, *Az asszony ügye = Uő: Az élet útján*, szerk. BODNÁR György, Szépirodalmi, Budapest, 1972. Online elérhetőség: <https://mek.oszk.hu/05400/05475/05475.htm> - utolsó látogatás: 2022. április 18.

¹⁷ GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok*, 1854-1861, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1908, 272–307.

Gyulai a vita során a *két-nem modell*¹⁸ próbálja alátámasztani az *egy-nem modell* érveivel¹⁹, ami egy problematikus ok-okozati összefüggést eredményez, viszont számunkra tisztázza a szemléletet, melynek egy része a 20. századra hagyományozódott: nem maga az írás gyakorlata a problematikus, hanem a publikáció, viszont ez is csupán abban az esetben, ha eltér a kijelölt dilettáns, szórakoztató és kifejezetten női témáktól.²⁰ A hagyományozódást kénytelenek vagyunk elismerni, hisz a századelő nőírását tárgyaló diszkurzusa gyakran idézi Gyulai szavait, akár megerősítő, akár megcáfolandó jelleggel. Így tesz Bisztray Gyula is, aki *Író nők a tükör előtt*²¹ című írásának elején kénytelen felidézni a fél évszázaddal korábbi vitát és a címben rejlő allúzióra is reflektál.

Szűk félszázaddal később, Kaffka Margit és Erdős Renée irodalmi megjelenésekor már nem találkozunk ennyire szoros keretekkel, viszont még mindig nem jelenthető ki, hogy a két nő elfogadása az irodalmi pályán akadálymentes lett volna. Ahogyan már a bevezetőben is utaltam rá, fogadtatásuk nagyban eltér, és életútjuk is, viszont találkozunk korabeli kritikákkal, melyek együtt tárgyalják a két szerzőt és azonos következtetéseket vonnak le. Császár Elemér *Nőírók regényei* című 1916-os írásának²² bevezetőjében említést tesz a háborúról, mely állítása szerint kevésbé hatott a nőírókra, hisz szívük fogékonyabb az érzésekre, ezáltal könnyebben tudtak alkalmazkodni. Császár Erdős Renée *Az új sarj* és Kaffka Margit *Két nyár* című regényeit vizsgálja, melyek az említett időszakban láttak napvilágot. Mindkét nőíró a realizmus hódolójának látja, műveikben a valós elemek megjelenítését dicséri, viszont erős kritikával illeti őket: nincs meg bennük az a művészi szál, a háború bárminemű megjelenítése a regényekben fölösleges (nemükből adódóan gyorsan asszimilálódtak a helyzethez ezért annak irodalmi megformálását

¹⁸ A 18. században jött létre, és a női testet már nem a férfi test degenerált változatának tekinti, hanem két egymástól különböző entitásnak. A *két-nem modell* ugyanakkor elindítja a diszkurzust a társadalmi és biológiai nemről, mely a 18. századig azért sem történhetett meg, mivel csupán a társadalmi nem létezett. Vö. VADERNA Gábor, *A nők a kultúra hanyatlása, A női írás a 19. század második felében Magyarországon = Angyal vagy démon, Tanulmányok Gyulai Pál Író nők című írásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti, Budapest 2016, 140.

¹⁹ Gyulai nem idézi konkrétan a humorápatológiai logikát (mely a női és férfi test nedvtartalmának különbségeit vizsgálja), a nő és férfi mentális és fizikai különbségeiről tett megállapításai erre vezethetők vissza. A női megítélését mentális és fizikai szempontból a nedvkórtan logikája mentén az *egy-nem modell* alapját képezik. I.m. 142.

²⁰ Családi események ábrázolása, hűség és az anyai szeretet, a női lélek. Vö. AUER Eszter: *A „női irodalom” az 1860-as években. Elvárások és reakciók. Nőkép és irodalom összefüggései*. in ÁCS Marianna–CZEFERNER Dóra–PUSZTAFALVI Henriette–TAKÁCS Zsuzsanna Mária (szerk.): „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...”. Új kutatások a nőnevelés történetéről (Pécs, 2019).

²¹ BISZTRAY Gyula: *Író nők a tükör előtt*. Magyar Szemle, 1932/május, 58–67.

²² CSÁSZÁR Elemér, *Nőírók regényei [Erdős Renée: Ősök és ivadékok; Kaffka Margit: Két nyár]*. Budapesti Szemle, 1916/480., 475–480.

nem jellemzi semmi, ami Császár szerint létfontosságú lenne) és pongyolán vannak megírva.²³ Császár említi a történeti regény újragondolását, melynek Kemény Zsigmond szerint valóban nélkülözhetetlen alapja a történelmi esemény, viszont ezt a regényírónak újra kell teremteni saját képzelete által és kiegészíteni azt. Mivel Császár Erdős szóban forgó regényét saját gyermekéveinek történeteként látja, és hiányolja azt a képzelete általi kiegészítést, amiről Kemény beszél, ennek következtében a nő „írói adományai becsesebbek, mint regényírói tulajdonságai”²⁴. Kaffka regényéhez pedig hasonló kritikákat fűz. Az említett két regény elemzésére nem szeretnék kitérni, csupán fontosnak tartottam megfigyelni a regényírói szárnynyitogatásukra érkezett reakciókat.

Bisztray Gyula három kategóriát említ, melyek korábban az írók besorolására szolgáltak: 1. elmésen pletykálkodó és ismerőseit kilószámra mérő, 2. alakoskodó képességgel utánozza valamely népszerű író vagy 3. szubjektivitása őszinte erotikus megnyilatkozású.²⁵ Fontosnak tartom megemlíteni, hogy Bisztray már a 20. század első felében rosszmájú skatulyázásnak nevezi az imént bemutatott felosztást, mivel kizárja a nők alkotásait a magas irodalomból, és hozzáteszi, hogy az általa bemutatott műveket nem minőségük, hanem újdonságuk szerint választja ki (viszont kiemeli Kaffka Margitot, anélkül, hogy bármelyik művét bemutatná, hisz a nőíró neve művei minőségéből adódóan nem maradhat ki). Elemzésre kerülnek regények, melyek nőíróit kihagyhatatlannak tartja, de nem emeli ki azok műveinek újdonságát. Az újdonságot nem csupán a kiadás szempontjából tartja fontosnak, hanem a feldolgozott témák és a feldolgozás formájának korabeli aktualitása szempontjából: Erdős új regényeiben²⁶ nem talál semmi újat, míg más nőíró regényének bemutatását azzal zárja, hogy az kedvet adhat korábbi szövegeinek olvasásához. Eszerint az új és a minőségi kapcsolata nem ábrázolható, mivel minden nőíró esetében másként érvényesül. Bisztray rendszere nem írható le a saját szempontjai alapján, bár ezt ő sem állítja, csupán ismerteti a mások által alkalmazott csoportosítási lehetőségeket.

Erdős Renée-t pályája kezdetén termékeny lírikusként ismerték meg, majd az 1920-as évek elején regényeivel is sikereket ért el, viszont több prózai műve után körvonalazódott a fő probléma, amely eszközeivel és tematikáival kapcsolatos, azaz megrekedt az erotikus és szexuális témáknál,

²³ Ua. 480.

²⁴ Ua. 478.

²⁵ BISZTRAY, i.m., 59.

²⁶ Bisztray nem említi *A nagy sikolyt* az új regények sorában.

melyektől alkotóként nem tudott elvonatkoztatni.²⁷ Új alkotásaiban (a kritikus a *Brüsszeli csipke* és az *Ezüst bölcső* című regényeit említi), problematikus a megjelenített pénzarisztokrácia, amely nem tükrözi a korábbi élvezetes elbeszélői hangot.²⁸ A megrekedés kérdése, amelyről Bisztray negatív töltettel beszél, a 21. században is felbukkan Erdős művészete kapcsán, viszont találunk olyan példát is, amikor kitartásként, önazonosságként értelmezik: például Menyhért Anna, aki fontosnak tartja a kánonból való kiszorulás problémáját, és nem megrekedésként reflektál Erdős ismétlődő tematikáira és azoknak kibontására, hanem az erotikus irodalomnak eladhatóvá és fogyaszthatóvá tételének törekvésként, valamint a variációs lehetőségek feltárásaként.²⁹

Török Sophie 1932-ben a *Nyugatban*³⁰ öt nő regényéről ír rövid kritikákat. Bevezetőjében említést tesz Gyulai Pál érveiről, azok részleges igazságtartalmáról, annak ellenére, hogy idejétmúlt nézetnek nevezi. Erdős Renée (akkori) legújabb regényének kapcsán (*Örök papok*) Török megjegyzi, hogy hírnévben ő tartja az első sort éveken keresztül, viszont regénye elavult, írásai nem haladnak a korrallal. Bisztrayhoz hasonlóan Török is elismeri korábbi sikereit, regényeinek minőségét, viszont ő maga sem látja Erdős műveiben a korábbi átütő energiát. Írása végén egy nőíró nevez meg, aki az irodalom legmagasabb igényeivel mérve a férfiakkal egy sorba állítható, mégpedig Kaffka Margitot. Kaffka művei nem kerülnek elemzésre, sőt, egy műve sincs megemlítve, az író halála után több mint egy évtizeddel csupán irodalmi munkájának összességére reflektál a cikk. Török (akinek írása azért is különösen érdekes, mivel nőíróként ír a nőírókról és fogalmaz meg kritikát) Kaffka említése után pontosít, ezzel elkerülve a félreértéseket: a férfiak rossz művei ugyanolyan alacsonyrendűek, mint a nőké, nem jelölhetjük ki ezt az alsó szintet a női nem/faj helyeként, ahogyan ezt Gyulai tenné, amikor a társadalmi romlást jósolja a nők alávaló írásainak következtében.³¹ Tehát Török számára nem a nemiség felől dől el az irodalom értéke.

Erdős Renée általam vizsgált műve kevésbé volt az irodalmi beszéd tárgya, csupán említés szintjén találkozunk vele.³² Az erotikáról elhíresült nőíró helyzetét képezhette, hogy művei a

²⁷ Bisztray, i.m. 67.

²⁸ Bisztray, i.m. 67.

²⁹ *Végig a szexualitás és az orgazmus körül forgunk*, KISS Noémi, MENYHÉRT Anna, RADICS Viktória, BÁN Zoltán András, Rózsaszín szemüveg, 2010. <https://www.prae.hu/article/2978-vegig-a-szexualitas-es-az-orgazmus-korul-forgunk/> Utolsó megtekintés: 2022. április 21.

³⁰ TÖRÖK Sophie: *Nők az irodalomban*. Nyugat, 1932. II./24., 627–630.

³¹ Uo.

³² Bánhegyi Jób és Brisits Frigyes tömör összefoglalókat írnak róla.

keresztény olvasóközönség számára túl erotikusak, míg a progresszív oldal számára túl konzervatívnak bizonyultak. „időszerű problémát vet fel, amely jelentőségénél fogva számot tarthat komoly szándékú költői feldolgozásra, de éppen kényessége miatt joggal megkívánhatja azt is, hogy az író tisztult erkölcsi felfogással, emelkedett életszemlélettel és meggyőző jóhiszeműséggel nyúljon az ilyen tárgy művészi ábrázolásához. Erdős Renée látszólag eleget tesz ezeknek a követelményeknek; végső eredményben, regényeinek záróakkordjaként diadalra juttatja ugyan a helyes erkölcsi elvet, de az ábrázolt történet maga legkevésbé sem példázza a célul kitűzött eszmét, hanem inkább megcáfolja és a hedonizmus jogát s az erkölcsi relativizmus álláspontját sugalmazza.”³³

Ennek következménye is lehet magáramaradása, viszont a korábbiakban idézett szövegek alapján ez egy komplex folyamat, amelyhez hozzájárult a tematika, az alkalmazott keret (katolizált polgári családok) és az (arisztokrácia nyelvét utánzó)³⁴ beszédstílusa is. Az 1920-1930 közötti kritikák nem tárgyalják *A nagy sikolyt*, mintha az irodalmi élet a létezésének elfogadásán kívül nem szeretne semmit kezdeni vele, sem magába építeni nem akarja, viszont teljesen el sem távolodik tőle. 1990-ben Iszlai Zoltán modern szemlélettel ír róla *Az orgazmus történetisége* című írásában³⁵, és említi 20. századi nagy költőink felé való viszonyulását (Babits forró sorait, Eötvös Károly nagyfokú támogatását első kötete kapcsán), és idézi a nő erotikus töltetű mondatait is. Ezzel Iszlai egy kisebb kapcsolatiábrát hoz szóba, mely elhelyezi Erdőt az irodalmi életben, egy-két viszonyrendszert feltüntetve. Ez csupán annyira részletezett, amennyi tájékozottság szükséges az ő szövegének olvasásához, az utalásainak a megértéséhez. *A nagy sikolyra* térve, Iszlai tételesen számol be annak hibáiról, melyek az 1990-es évekből visszatekintve, a nyilvánvaló feledés felé vezettek. Számára indokolatlan a 19. századi gondolkodók (Nietzsche és Schopenhauer) földbetiprása, helyenként unalmas szófecsérlésnek tartja, általa patakzónak tartott dialógusokat pedig röviden összegzi. Bár megvalósítási szintkülönbségről beszél, és attól eltekintve besorolná a nevelődési regények közé, kifogásolja például a filozófusokat érintő kritikát.

³³ BÁNHEGYI, i.m.. 101–102.

³⁴ BISZTRAY, i.m. 68.

³⁵ ISZLAI Zoltán: *Az orgazmus történetisége. Erdős Renée: A nagy sikoly*. Élet és Irodalom, 1990/4. sz., 11.

Az áttekintett kritikák alapján levonható a következtetés, miszerint Erdős regényírói tehetsége sohasem volt elismerésének fő szempontja (addigi sikerét költészetéből szerezte³⁶), sőt, ezáltal épp hogy nem veszített ebből. Hogy ennek a folyamatnak a következménye mennyire igazságos, az egy olyan kérdés, mely a kánonból való kiesésének legitimitását tárgyalná, melyet nem szeretnék érinteni, csupán az ehhez vezető utat feltárni.

Török Sophienak³⁷ az Erdős Renée-t és másik négy nőíróat tárgyaló és a korábbiakban már bemutatott munkája kapcsán említettem a Kaffkát dicsérő mondatát, miszerint az író sorba állítható férfiíró társaival. A 20. századi nőíróság kérdésében Kaffka Margit nevének előfordulása talán gyakoribb, mint az általam vizsgált másik íróonőé, viszont nem egyöntetűen pozitív³⁸. Rónay Margit *Kaffka Margit: Az író és az asszony*³⁹ című írásában pozitív kritikát fogalmaz meg: önreflexióját freudi képzettségüként alkotja meg, megelőzi az analitikus regényírókat és nem mellesleg könyvei elfogytak a polcokról. Rónay említi Radnóti Miklós 1934-es doktori dolgozatát,⁴⁰ amely a *Kaffka Margit művészi fejlődése* címet viseli⁴¹ és amely hosszasan elemzi a nőíró nyelvi megformálásait, önkifejező eszközeit a vallomásos hang megteremtésére. Radnóti munkájában különböző korabeli kritikusok sorait idézi⁴². Hatvany Lajos *Hangyabolyról* szóló kritikájából⁴³ kiemel egy részt, melyben Hatvany a *Színek és éveket* nevezi Kaffka és a magyar regényirodalom legjobb művének.⁴⁴ Viszont amellett sem mehetünk el szó nélkül, hogy Hatvany kemény kritikával illeti a „rendkívüli talentumához méltatlanul hanyag”⁴⁵ íróat, akiről a kritikát nagysága miatt sem illendő elhallgatni. Radnóti a nő írói hanyagságát Sík Sándor szavaival védi

³⁶ Fiatalkori verseit a kor nőíróinál merészebb hangon és leplezetlenebb érzékiséget mutattak (főbb témái a fiatalkori szerelem, szerelmi ábrándok). Második házassága és katolizálása után viszont vallásos érzetű versei ezeknek ellentétei. Lásd BÁNHEGYI Jób, *Erdős Renée = Uő: Magyar nőírók*, Budapest, Szent István Társulat, 1939. 89–113.

³⁷ TÖRÖK, Sophie: *Nők az irodalomban*. Nyugat, 1932. II./24., 627–630.

³⁸ Császár Elemér Erdős és Kaffka korábban említett regényét is pongyolául megírtnak tartja.

Lásd erről bővebben, CSÁSZÁR, i.m.

³⁹ RÓNAY Mária: *Kaffka Margit: Az író és az asszony*. Literatura, 1934. pp. 241–245.

⁴⁰ Kaffka Margit kanonizációjának mérföldköve lehet Radnóti dolgozata, amely a nőíró halála után 16 évvel születik. A dolgozatíró beleássa magát Kaffka életművébe, alapos kutatás eredményeként születik meg írása. Az is sok mindent elmond, hogy Kaffka művei elfogytak a polcokról.

⁴¹ RADNÓTI Miklós, *Kaffka Margit művészi fejlődése*, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged, 1934.

⁴² Hatvany Lajos, Sík Sándor, Balázs Béla

⁴³ HATVANY Lajos, *Hangyaboly, Kaffka Margit új könyve*, Pesti Napló, 1917/168., 2–3.

⁴⁴ RADNÓTI, i.m. 25.

⁴⁵ HATVANY, i.m. 3.

meg⁴⁶, hisz Kaffka hanyagsága nem önkényes, csupán az öntudatlanság határáig merészkedik el a mondanivaló nyelvbe való átültetéséhez.

Radnóti utal Balázs Béla a *Mária éveiről* írt kritikájára,⁴⁷ melyben a nőíró első regényét pár bekezdés erejéig szembe állítja friss alkotásával. A *Színek és évek* a kisvárosi élet levegője sűrűségével tárja fel a faj fullasztó realitását, míg a *Mária évei* az egyén rajzát. Balázs írását Kaffka nyelvhasználatának hitelességével zárja: „Kaffka Margit tudja a dolgok nevét. Nincs az ő finom idegzetének olyan alig rebbenő neszelése, melynek kifejezésére ő fordulatot, jelzót ne tudna, de a hitelest,» ahogyan mondják «, a nyelv vegetációjában magától nőtte. Ez is azért lehetséges csupán, mert annak a társadalomnak, fajtának, melyet tollahegyére vett idegeibe szívta nagyszerű nyelvi kultúráját.”⁴⁸

A korabeli kritikák, amelyek Kaffka Margit regényíró művészetét tárgyalják, ugyan sokszor más szövegeikre összpontosítva mérlegelik első regényét, a *Színek és éveket*, viszont minden megfogalmazott hiba háttérbe szorul a dicsérek mellett. A mondatok nyíltan reflektálnak nemére⁴⁹, melynek hatását érzékelik a stílusában és témáiban is. Számos hasonló hangvételű írással találkozunk, amelyek bemutatták Kaffkát a 20. század első felében. A megfogalmazott gondolatokat olvasva meg sem fordul a fejünkben a lehetősége annak, hogy nem része a kánonnak, hisz Hatvany szerint 1917-ig az ő regénye ott volt a legjobb a magyar művek listáján. Viszont ezzel egyidőben Erdős Renée is alkot, akiről, mint láthattuk, kevésbé pozitív sorok születtek, ráadásul a Katolikusok Lapja⁵⁰ 1924-ben Erdős Renée *A nagy sikoly* c. szövegét a tiltott könyvek listájára helyezi, azt hitellenes vagy erkölcstelen könyvnek nevezve, és felszólítja olvasóit, hogy ismerőseiket is figyelmeztessék az említett mű és egyéb (azóta kanonikussá vált) művek elkerülésére, mint például Móricz Zsigmond *A fáklya*, valamint *Sárarany* c. műveire. Ugyanebben a felsorolásban Mikszáth Kálmán *Különös házasság* c. alkotása kapcsán kiemelik, hogy az egyház intézményének megvetését tartalmazza, viszont ezeknek az üldözése apostolkodásnak minősül a katolikus hit érdekében.⁵¹ A fentiekől való eltiltás viszont nem irodalmi szempontból történik,

⁴⁶ SÍK Sándor, *Kaffka Margit: Tallózó évek*, Élet, 1911/41., 1244–1245.

⁴⁷ BALÁZS Béla, *Mária évei*, Nyugat, 1913/13., 53.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Móricz Zsigmond 1912-es kritikájában a női próza nagy ígéretének nevezi Kaffka legújabb regényét, legalábbis olyan csúcshatásnak tekinti, ahová íróknak még nem jutott el. Móricz kiemeli, hogy a *Színek és évek* megírására kizárólag csak asszony lehetett képes. Lásd erről bővebben MÓRICZ Zsigmond, *Kaffka Margit*, Nyugat, 1912/3. 212–217.

⁵⁰ Katolikusok Lapja, 1924/15.

⁵¹ Uo.

csupán azok erkölcsi tartalmára reflektálnak, és csupán egy konkrét érveléssel találkozunk Mikszáth kapcsán, így a többi műről itt nem derül ki konkrétan, hogy pontosan milyen szempontból veszélyeztetik az olvasót, csupán annyi, hogy nem egyeztethetők össze a katolikus hittel.

Az általam vizsgált, a szerzők recepciójára vonatkozó 20. századi szövegek Erdős Renée és Kaffka Margit kánonból való kiszorulásának, vagy az abba való bekerülésének folyamatát írják le. Nem tárnak elénk pontos magyarázatokat, viszont nagyrészüket alapelvadásokat fogalmaz meg az alkotókkal szemben, melyek között találunk ellentmondásokat. Az általam korábban említett Borgos Anna és Szilágyi Judit kötetében Kaffka Margit kapcsán szerepel Karinthy álláspontja, mely az írókat eltanácsolja a prózától⁵² A két író életműve az irodalmi életbe való illeszkedés két külön útját mutatja be, viszont Gyulai Pál álláspontjához való viszonyuk változó, amint ezt a korabeli kritikák is tükrözik.

Gyulai Pál ugyan kihozza az író-vitát 1858-ban, viszont ez még a 21. századi irodalomtörténészek számára is termékeny talajnak bizonyul⁵³ és a 19. században elterjedt két-nem modellt követi, miszerint a nemek nem egyik vagy másik degenerált változatai, és mindkét nem képes saját ösztöneinek hűen alkotni, továbbá a Bisztray által rosszmájú skatulyázásnak tekintett hármasság felosztás is már a múlté. Így a nőíró már nem csak a pletykálkodó, népszerű író utánzó vagy erotikában megnyilvánuló szerepek közül válogathat. Az Erdős Renée-t illető kritikákban gyakran találkozunk az említett rosszmájú skatulyákkal, amelyek témáira (melyet erotikába ragadásként érzékelnek), stílusára, nyelvezetére alapoznak. A 18-19. századi irodalmi percepcióban a női írók dilettáns témáihoz műfajokat próbáltak kijelölni (a férfiak!), ezáltal keretet teremteni a „gyengébb” nem szórakozásának, mely keret a lírára szorítkozott. Erdős munkásságában jól érződik ez lírai és epikus művei megítélésénél a korabeli irodalomkritikákban: felívelése költőként történik, megrekedése regényíróként, ahogy lassú lefokozódása is, viszont a kánonba még (kezdetben nagyra értékelt) lírai művei sem kerültek be.

Kaffka Margit esete teljesen más irányt vesz, helyt próbál állni és eleget tenni a maga által állított elvárásoknak, melyekről *Az asszony ügyében* beszél, és ezek előkerülnek műveiben is helyenként. Produktív munkásságának eredményeként már a korban olyan kijelentések születnek, amelyek a férfi irodalommal szemben is versenyképesnek tartják. Kanonizációjának egyik fontos

⁵² BORGOS, SZILÁGYI, i.m. 67.

⁵³ Menyhért Anna lezáratlan ügynek tekinti Erdős és sok más író helyzetét, valamint a kánonba való bekerülés szabályszerűségét.

momentuma a halála után született doktori dolgozat, amelyet Radnóti Miklós 1934-ben a Szegedi Tudományegyetemen ír. Ekként állítható, hogy a nőíró életműve már a 20. század első felében a diszkurzus témájává válik, kutatásokat ösztönöz. Annak ellenére, hogy a munkásságával kapcsolatos kutatások már lassan egy évszázada folynak és egymást követik, feltárása még mindig nem tekinthető befejezettnek, mivel a nyelvezete és komplexitása további értelmezésre ad lehetőséget, akár csak Erdős Renée esetében, akinek megítélése a kevés kutatás okán ködösen lezártnak is tekinthető. Mindkét nő a saját kora kereteit próbálta lazítani, ezáltal a magyar feminista irányzatok és az emancipáció első generációjának tagjai. Ezért a továbbiakban a 19-20. századi magyar vonatkozású feminista irányzatokat fogom vizsgálni, elhelyezve Kaffka Margit és Erdős Renée műveit.

III. Feminizmus, nőírók, nő-regények

A 19-20. század nőirodalmát különösen nehéz feminista nézőpontok szerint vizsgálni, mivel ez csak az utóbbi évtizedekben vált érdekessé a magyar irodalomban. Kaffka és Erdős műve ugyan a női életet, annak a neméből adódó problémáit tematizálja, viszont nem illeszthető be a feminista irányzatok egyik fázisába sem, azok csupán a magyarországi női emancipációra való törekvés elemeiként olvashatók. Kaffka és Erdős emancipációról való gondolkodása a regényekben más és más formát ölt (Erdős emancipációja is problematikus, nem csak a kánonból való kiszorulása.), ebből kifolyólag látjuk az adott korban alkotók közötti különbséget, az eltávolodást és egymás felé közeledést bizonyos törekvésekben. A fő érv a feminista szempontból való elemzés mellett, hogy mindkét regényben valamilyen, a feminista irodalomkritika számára kardinális szempont érvényesül: Kaffka regényében a politikai jogfosztottságon túl a nők bizonyos területeken tapasztalt hátrányaival találkozunk, a női önfenntartás lehetetlenségével, míg Erdős a női identitás önmagában való értékére fókuszál.⁵⁴

A magyar feminizmus helyzete folyamatos eltérést mutat a nyugati állásponthez képest, viszont ez nem okoz meglepetést, hisz művészeti és tudományos téren is követhető a magyarok lépéshátránya. A feminista irányzatok feltérképezéséről és ok-okozati folyamatairól a 20. század második felétől kezdve olvashatunk nyugati tanulmányokat és kutatásokat, míg ez magyar földön és nyelven csupán a század utolsó évtizedében jelentkezik.⁵⁵ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy korábban ne lettek volna magyar feministák vagy törekvések, azonban az irodalmi diskurzusból hiányoztak. Kádár Judit 1994-ben a Helikon Irodalomtudományi Szemléjének negyedik számában *Feminista nézőpontok az irodalomtudományban*⁵⁶ címmel mutatja be nyugati irodalmárok női irodalmat és női nemet tematizáló tanulmányait. Kádár a 21. században is

⁵⁴ ACSÁDY Judit a fent említett szempontokban is látja a korai feminista szerzők jelentőségét. ACSÁDY Judit, „A huszadik század asszonya” *A századforduló magyar feminizmusának nőképe*, in. *Szerep és alkotás – Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*, szerk. NAGY Beáta, S. SÁRDI Margit, Csokonai kiadó, Debrecen, 1997, 243–253.

⁵⁵ A 20. század végén megjelent *Bevezetés a modern irodalomelméletbe* című tankönyvnek szánt kötetben Toril Moi meghatározása szerepel fordításban, mely áttörést jelentett abból a szempontból is, hogy az irodalomtörténész nőként nyilatkozik a feminizmusról és kisléptekben pótolja a nők feminizmusra való reflexiójának hiányát. KÁDÁR Judit, *Miért nincs, ha van*, Online: <http://beszelo.c3.hu/03/11/15kadar.htm> Utolsó megtekintés: 2022. március 6.

⁵⁶ *Feminista nézőpont az irodalomtudományban*. Szerk. KÁDÁR Judit. Helikon, 1994/4., 407–416.

fellelhető magyar antifeminizmus okairól is említést tesz, amelyek főként a majd három évtizeddel korábbi magyar társadalom mentalitását jellemezték: az 1948 óta bekövetkezett kétszeres terhelés a nők fölött, a sajtóban érzékelhető negatív visszhang, a kommunizmus okozta izmusoktól való idegenkedés, valamint a nők előnytelen külsejű kékharisnyákkal való azonosulástól való eltávolodása⁵⁷ (mivel a feminizmus korábbi meghatározása a kékharisnyák kompenzációja volt). A felsorolt félelmek és elidegenedést kiváltó tényezők jogosak, mivel a kor feminizmusát reflexióhiány és a női szerepek női szempontú átfogó újraértékelésének hiánya jellemezte.⁵⁸

Kádár Judit kifejti a Julia Kristeva által felosztott feminizmus fázisait: első része válik a 20. század első felének nőirodalmát tárgyaló kísérlet számára fontossá, mivel a nemzetállamosodás hatását mutatja be a női szerepeket illetően a társadalomban és az irodalomban, ez pedig a Kaffka Margit és Erdős Renée életében és regényeiben is egyaránt azonosítható. A főbb célok között az egyenlőség kivívása szerepel, valamint a választási- és munkavállalási jog elérése, de a terhességmegszakításra való jog is felmerül. A művek eltérő módon mutatják be olykor egy adott karakter különböző életszakaszain keresztül a nők politikával, munkával, valamint fajfenntartással kapcsolatos álláspontját, váltakoztatva a társadalomba való beilleszkedésre való törekvést a személyes érzésekkel. *A nagy sikoly*ban például a társadalmi elvárás és személyes érzések ellentéte okozza az alapkonfliktust, mely a család vallási hagyományából adódóan kiegészül a keresztény értékrenddel és annak elvárásaival.

Emancipatorikus törekvések és női szereplehetőségek a vizsgált regényekben

Az Erdőst illető recepcióban gyakran találkozunk felvetésekkel, miszerint a nő katolicizmusa hatott a későbbi prózájára,⁵⁹ többek között *A nagy sikoly* című művére is, melyben végigkíséri a Roessler család harmadik generációs Dórájának pár hónapját: az Illésfy Sándorral való egybekeléstől Tonia nagynénje öngyilkosságáig, miután Dóra a korábbi problémák megoldását látja a gyermeknemzésben. Sándor a három hónapos nászút során félrelép, melyet Dóra nem tud és nem is szeretne megérteni, akármilyen, a körülötte lévők számára teljesen reális szempontok alapján próbálják őt a rokonok (egyházi pozíciót betöltő nagybátyja, Henrik püspök

⁵⁷ Ezekről az elidegenítő tényezőkről ír Várnagy Mária is: VÁRNAGYI Márta, *A női irodalom és feminista irodalomkritika Magyarország, TNTeF*, 2011/1.1, 30.

⁵⁸ *Feminista nézőpont az irodalomtudományban*. Szerk. KÁDÁR Judit. Helikon, 1994/4., 407.

⁵⁹ Iszlai a korábban említett filozófusokat illető regénybeli kritikáit is a „katolizált Erdős Renés túlbuzgósága”-ként tudja be. Lásd ISZLAI, i.m.

és anyja) a megbocsátásra bírni. Az elvi kérdésen túl, a regényben a szerző a női szexualitás pontjaira világít rá, melyek a sokat emlegetett nagy sikollyal kapcsolatos kérdésekre adnak választ. Erdős munkája ugyan a témát illetően a feminista regény irányába hajlik, viszont a konklúzió és a felsőbb társadalmi réteghez tartozó szereplők megnyilvánulásai alapján a regény nem helyezkedik feminista álláspontra, és annak minden emancipatorikus és felvilágosító törekvésével szembe megy. Ezt a kettősséget kortársai a katolicizmusának következményének tudták be: „lelki ingadozás, a katolicizmus és a korlátlan élet-megélés vágya közötti vergődés jellemző a megtérése utáni időből származó egyéb alkotásaira is.”⁶⁰

Erdős Renée művének centrális családja, a Roesslerék erősebb patriarchális rendszert képeznek, így kisebb mértékben fedezhetők fel emancipatorikus szempontok a karakterek értékrendjében, viszont amelyek létrejönnek, sokkal nagyobb port kavarnak, mint Pórtelkyék esetén.

Pórtelky Magda élettörténetében a feminista irányzatok céljainak több eleme előfordul. A két regény főszereplőjének értékrendjét összehasonlító szempontból megközelíteni csupán aláírná, hogy a Roessler-rendszerben felnőtt Dóra a társadalmi elvárásoknak (legfőképpen a katolikus értékrendeket követve és azoknak) megfelelően próbál élni, annak a legegyszerűsebb és legteljesebb formáját választva, nem adva lehetőséget a kikapuknak, kereszteződéseknek, míg Magdánál megjelenik a női emancipációra való igény. A keresztény értékrendekben felnövő szereplők nem tudnak egytől egyig azonosulni az idősebb generációk által hangsúlyozott elfogadással és a nőként való túrás feladatával, mely a patriarchális rendszert képviselő családban magától értetődő. Ami szokatlan módon megy végbe a regényben, az a nő kiemelkedésének folyamata. A Kristeva által is bemutatott feminizmus első fázisában a női emancipáció a férfi elnyomással szemben egy liberálisabb megközelítésért küzd, a nők számára egyenlő jogokat követel, és nem a férfiak jogainak megfosztását. Ez a regény főszereplőjének esetében nem pontosan így történik: Dóra a jogait a keresztény erkölcs szerint nem kívánja megsokszorozni, teljesen elégedett a saját lépési lehetőségével, viszont férjének társadalmilag elfogadott félrelépését ugyanolyan szigorúan bünteti, ahogyan az egy nő esetében elvárható: „Én mindent tudok, amit maga mondhatna nekem. Szórol szóra elmondhatnám magának. De minek ez? Mondom, nincs szükség magyarázatokra. Én amúgy is elhiszek mindent, amit most mondani akar, hogy nem az érzései vitték ebbe a dologba, hogy ehhez a léleknek semmi köze sincs. Hogy ezt a férfiak úgy tekintik, mint megengedett dolgot.

⁶⁰ BÁNHEGYI, *i.m.* 94.

[...] én maga mellett maradok, továbbra is, mert esküt tettem rá, hogy magát a sírig nem hagyom el. Viszont maga lehetővé fogja nekem tenni a mellette maradást, és nem fog engem úgy tekinteni tovább, mint feleségét.”⁶¹

Ezáltal világossá válik, hogy Dóra a házasságban való egyenlőséget nem a nő hátrányos helyzetének kibővítésével tartja megvalósíthatónak, hanem a domináns férfi szigorúbb keretekbe helyezésével. A férfiak számára (és első sorban általuk) elfogadott házasságtörés,⁶² nem terjeszthető ki a nőre a probléma megoldásaként, és a férfiak számára is meg kell tiltani azt, mivel az az egyház parancsolataival és a korábban tett esküvel is szembe megy. Mivel a konfliktus erkölcsi alapokon nyugszik, ezért a jogos vagy jogtalan-e Dóra elvárása kérdés nagyon kis mértékben releváns a megközelítem számára, hisz nem a kutatott feminizmus mikéntjére adna választ.

Acsády Judit 1996-ban a *Szerep és alkotás – Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben* konferencián „*A huszadik század asszonya*” *A századforduló magyar feminizmusának nőképe*⁶³ címmel beszél a 20. századot átfogó feminista irányzatokról, és az esszencializmust jelöli meg az egyik elterjedt irányzatként.⁶⁴ Innen nézve, a lényegi különbséget elismerő szereplőkkel találkozunk, gyakran említik a férfi és a nő genetikai összetételét, viszont a mű során inkább a férfi érzelmi és szellemi képességei értékelődnek le, mintsem a nőé: „A férfinak adta a gyönyörűséget, mert annak mást nem adott. A lelkibb dolgot, az örökkévalóságnak szánt dolgot az Isten az asszonynak adta.”⁶⁵

A szereplők egymás erkölcsi szempontból megkérdőjelezhető tetteikre tesznek megjegyzéseket, és a legtöbb esetben már a konkrét cselekvés előtt tudják a körülöttük élők gondolatait, és ez gyakran meg is állítja őket. Dóra húga, Erna szerelmi története sokkal távolabb esik a konvencionális kapcsolati ábrától, és a fő problémát is ez okozza, ahogyan Tonia és a Roessler család egyes tagjai között is.

⁶¹ ERDŐS Renée, *A nagy sikoly*, Garabonciás könyvkiadó, Budapest, 1989, 78.

⁶² A karakterek az általuk felállított erkölcsi normák szerint a házasságtörésről a férfiak szexuális szükségletének kielégítéseként beszélnek.

⁶³ ACSÁDY i.m. 243–253.

⁶⁴ A nők és férfiak közötti különbség biológiailag és genetikailag adott, történelmi kortól és kulturális hatástól független. A nő gyenge fizikumú, szellemi munkára, logikus gondolkodásra képtelen, érzésvilága korlátolt, szeszélyes, csupán az anyai kötelességek ellátásához elegendő emocionális képességgel rendelkezik. Lásd, ACSÁDY, i.m. 250.

⁶⁵ ERDŐS, i.m. 263.

Tonia és a Rossler-nők között az ellenszenv többnyire a nőiség megélésének különbségein alapul, bár arról például nincs tudomásunk, hogy Mater Beatrix és az énekesnő között lett volna valamilyen fokozottabb ellenszenv, de Dóra anyja sem ápol különösebb kapcsolatot vele, míg Anna néni egyáltalán nem fektet energiát a jó családi viszony látszatának megteremtésébe: „Tényleg nagyon ragaszkodik a családhoz – mondta Illésfy erős célzással. – Talán jobban is, mint azt némelyek szeretnék.”⁶⁶ Dóra tudatában van annak, hogy a családjából csupán Toniával oszthatná meg a házasságának problémáit, pontosan azért, amiért az ő megítélése nagyon változó: Tonia tud szeretni és ragaszkodni, de ismeri az ember és főként a nő vágyainak összetételét. Tonia Dóra húgával, Ernával való egymásra találásának ugyanez az oka, hisz magukat látják a másikban, több közös vonást felfedezve, mint bárkivel a környezetükből és ez el is hangzik a nővérével való beszélgetéskor: „Mert tudtam róla, hogy ő meg fog érteni engem. Az egyetlen a mi családukban, aki ezt megértheti.”⁶⁷ A Roessler család női tagjait látva az olvasó számára is természetes, hogy Erna nem az édesanyja, vagy nagynénjei tanácsát kéri, hanem az egyesek által csak félig családtagnak tartott Toniáét. A Roessler-lányok saját személyiségükhöz hasonló személyeket keresnek a problémáik megoldásához. Dóra gondolataiban gyakran merül fel Mater Beatrix egyfajta etalonként, erkölcsi tisztaságának megítélésében is fontos szempont szerzetes nagynénje véleménye, viszont nincs közöttük kommunikáció a mű során. Dóra tanácsstalanságának legvégső pillanatában gyónásra szánja el magát, keresztény szentségek által jön létre az nyílt segítségkérés. A konklúzió, morális üzenet ennek következtében a női szexualitással korábban felmerült lehetséges megközelítéseket elveti, és a szexualitás fajfenntartó célja dogmaként kerül az olvasó elé. A Roessler-nők közül egyedül Tonia és Erna választja a dogmaszerű életformától való eltérést, melyre elidegenítő tényezőként a morális üzenet előtt Tonia öngyilkos lesz: a szexualitás, erkölcstelen élet élhetetlenségére próbál rávilágítani.

Dóra és húga Erna beavatásának története különbözik, mivel az őket beavató személyek is eltérő módokon élik meg nőiességüket és az abból adódó státuszhelyzetüket. Tonia, Erna beavatója és bizalmi embere a férfiak körében, valamint a körülötte élő nők szemében is a földi vágyak kielésének engedő nőtípus, a keresztény értékekre nem fektet hangsúlyt, viszont képes a valós érzelmek táplálására. Erről árulkodnak a férje halála előtti időszakra való visszautalások, és Tonia Rajmonddal kapcsolatos megnyilatkozása, de apósával való viszonya is. Rajmond halálát

⁶⁶ ERDŐS, *i.m.* 180.

⁶⁷ ERDŐS, *i.m.* 147.

követően Tonia ínyenc életet él (ahogyan azt Illésfy Sándor nevezi) és a mentalitásából adódóan a család két fiataljának beavatójává válik, viszont a szerepei teljesen ellentétesek a két viszonyban: Erna számára a nő, aki tanácsaival látja el, megérti és elfogadja, sőt támogatja, viszont az ifjú Robin (a korábban említett Anna néni fia) számára a nőt testesíti meg, aki a fiatal férfi szexuális beavatását végzi el. Erna és Robin beavatása, valamint a kör, amelybe ezáltal belépést nyernek, Dóra helyzetével párhuzamban áll: a két fiatal a szexualitás, a testi vágyak megélésének tapasztalati útján halad, a társadalmi elvárások alól részlegesen felszabadítva magukat, a házasság és egyéb intézmény keretein kívül. Erna beleszeret az ötven esztendő mesterébe, Timonba, akivel végleg meg szeretné szakítani a kapcsolatát Münchenbe való utazása által, viszont ezáltal a családja elvárásainak terhétől is felszabadítja önmagát. Korából és neméből adódóan az utazást ellenzik, míg a szintén fiatal Robinnak kötelezővé teszik ezt a Tonia elfelejtéséért.

A Julia Kristeva által bemutatott feminizmus első fázisa, a nemzetállamosodás hatása érzékelhetőbb Kaffka regényében, ugyanis a Pórtelky család generációjának női között kézzelfogható különbségei vannak, míg a Roessler családban a nők az anyaság vagy szerzetesi életet választották. Pórtelky Magda határvonalat képez a Kaffka *Az asszony ügye* c. elméleti írásában megnevezett *new-woman* (akivé a lányait neveli) és a régi asszony (aki az édesanyja) között. Társadalmi és gazdasági szempontból Magda nem tudja teljesíteni a függetlenséghez szükséges lépéseket, viszont az emancipáció szükségességét a saját bőrén tapasztalja meg. Magda beavatástörténete jogfosztottságának érzékeltetésével megy végbe, és traumák sorozata keletkezik: két öccse kitiltja a fiúk szobájából, majd özvegy és újraházasodni készülő anyjával osztozik a szobán, mivel ő maga is eladósorba került, viszont a felnőtt társaságokba még nem kap bejárást, így a gyermek- és felnőttkor közé szorulva vár. Magda verbális magyarázatokat nem kap helyzetére, nincs egy konkrét beavatója. Első férjének öngyilkossága után az is világossá válik számára, hogy jogai nem társadalmi helyzetéből következnek, csupán a férjének státuszából, melyek a férj nélkül jelentéktelenné válnak anyagi okok miatt. A kiházásított Magda számára nem világos, hogy a jó férjnek hála létrejött biztonságnak ő csupán élvezőjévé válhat a házasság által. A nemzetállamosodás által befolyásolt feminista irányzat előzménye a mű során akkor válik a leghangsúlyosabbá, amikor Magda özvegyként Pestre utazik, és felborulni látja az otthon érvényben lévő rendszereket: valamilyen szinten megszűnnek a formális külsőségek, melyek státuszt biztosítanak és megszabják az emberek egymással való viszonyát. A társadalmi helyzet itt már nem az első és legfontosabb tulajdonság: Magda gyászruhája sem hordoz akkora jelentést,

melyről tudják, hogy férje miatt viseli. Pesten való tartózkodása egy, a gyermekkoriakhoz hasonló traumatikus élményként is olvasható, hisz látjuk ennek következményét: lányait olyanformán neveli, hogy azokat korábban éri el az ott uralkodó irányzatok, áramlatok. A *Színek és évek* szintén hordoz morális üzenetet, viszont a szabályszerűségek elfogadásával szemben, a kiszolgáltatottságból való kiemelkedést látja a nők útjaként.

Julia Kristeva felosztásának másik két szempontja a 20. század első évtizedeire nem szolgálhat releváns vizsgálati szempontot, viszont szükségesnek tartom a két regény nők jogaival szembeni viszonyának feltárását. Erdős regényében fellelhető emancipatorikus törekvéseket és a nők jogaival szembeni viszonyt nagymértékben befolyásolhatja a katolicizmus ténye, valamint az azokat képviselő szereplő státuszhelyzete. Henrik püspök kora, neme és egyházi pozíciója megkérdőjelezhetetlenné teszi a nők szerepéről és jogairól alkotott véleményét, míg a Pórtelky család esetében a traumák után Magda vonja le saját következtetéseit, és annak tudatában meséli el életét. A felsoroltak fényében Erdős regényét nem lehet a feminista irodalom előfutáraként tekinteni, viszont olyan kérdések, mint a szexualitás és az erotika irodalmi megjelentetése emancipatorikus törekvésre mutat. Kaffka regénye viszont a feminista irodalomtudomány elemeként olvasható, mivel a jogfosztottság kérdését járja körül, és ezt bemutatva tárja fel a 19-20. századi nő helyzetét.

A következőkben arra vagyok kíváncsi, hogy hogyan konstruálódnak meg a női identitások a mikrotársadalmi kulturális konstrukciók (mint pl. a házasság) által és az emberi élet kardinális momentumainak identitásra tett hatására. A regényekben fellelhető, a szubjektumot kimozdító tényezők működésére keresek választ, felhasználva a többek között Jacques Lacannak a Sigmund Freud⁶⁸ elmélete nyomán kidolgozott tudattalan- és vágy-koncepcióit.

⁶⁸ BÓKAY, ERŐS, *i.m.*

IV. Identitáskonceptió a XX. századi nőregény(ek)ben

A 19. és 20. század fordulójának meghatározó új tudományai hatását az irodalmi szövegekben is érzékelhetjük, akár csak az irodalomelméleti olvasatok változását. A tudományok létrejöttét, rendszerszerűségének kibontakozását követő évtizedekben az irodalomolvasat szempontrendszerének fluiditását fedezhetjük fel: ahogyan a történelmi regény összetétele változott a 19. században⁶⁹, úgy az irodalomról alkotott kép is; bekerülnek a nők az addig maskulin irodalmi körökbe.⁷⁰ A társadalomtudományok átértékelik a dualista felosztások hierarchiáját, melyek következménye a 21. századi tudományágak alakulásában is érzékelhető.⁷¹ Dolgozatomban már említésre került Rónay Margit 1934-es írása Kaffka Margit művészete kapcsán, melyben Rónay az író nő önreflexióját freudi képzettségűnek tekinti, ezáltal megelőzve az analitikus regényírókat.⁷² Az önreflexió kiemelése dolgozatomban fontos szerepet játszik, mivel a századelő vonatkozó diszciplínáit (pszichoanalízis és narratív pszichológia), a 20. és 21. századi irányzatokat használok fel a regénybeli szereplők identitásának vizsgálatához. Erdős Renée általam vizsgált regényében konkrétan is előfordul e diszciplína megnevezése, a szereplők reflektálnak ezek általuk vélt erkölcsi tartalmaira és hatásaira. Ellenben a vizsgált regényt érintő elemzések és kritikák nem említik az ilyen szempontú megközelítések lehetőségét sem, ezért válik fontossá és relevánssá e kérdés vizsgálatában.

A Sigmund Freud által tudományosan megfogalmazott pszichoanalízis nem csupán a 20. századi neurotikusok kérdéskörében számított mérföldkőnek, hanem az én-koncepciók kialakulásának tekintetében is. A tudatalattiba való elfojtás okozta tüneteket felhasználva, a narratív pszichológia által feltérképezhető a modern regényekben megalkotott identitások sajátosságai.

Narratív pszichológia és olvasói performancia a vizsgált regények kontextusában

Első sorban a narratív pszichológia által bemutatott olvasói performanciát tartom fontosnak tisztázni. Jerome Bruner *A gondolkodás két formája*⁷³ című munkájában Grice maximái alapján

⁶⁹ CSÁSZÁR, i.m. 477.

⁷⁰ 1920-as évektől a nők publikációja természetessé válik. Lásd BORGOS-SZILÁGYI, i.m. 11.

⁷¹ Megjelenik az irodalomtudományban a feminizmus. Lásd erről bővebben KÁDÁR Judit, *Miért nincs, ha van*, Online: <http://beszelo.c3.hu/03/11/15kadar.htm> Utolsó megtekintés: 2022. március 6.

⁷² RÓNAY, i.m.

⁷³ Jerome BRUNER, *A gondolkodás két formája* = *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Kijárat kiadó, Budapest, 2001, 27–59.

bontja le az olvasó jelentésteremtő performanciáját. A szóban forgó jelentésteremtés három momentuma az előfeltevés, szubjektivizálás és a többszörös perspektíva. Az előfeltevés által az olvasónak be kell tölteni azokat a hézagokat, melyeket a történet a maximák tudatos megszegésével hoz létre: többet vagy kevesebbet mond, minőségében vagy tartalmában más. A létrejött előfeltevések abban az esetben is tovább élnek az olvasó tudatában, amennyiben ezek a későbbiekben téveseknek bizonyulnak. Ez a folyamat nem csupán a cselekmény szintjén változtat az olvasó megítélésén, hanem a szereplők identitásán is. A szubjektivizálás, mint a jelentés performancia második momentuma, a narráció szemszöge által befolyásolt: ezesetben nem egy harmadik személyű mindentudó külső elbeszélő által szerzünk tudomást a cselekményről, „hanem a történetben szereplő főhős tudatának szűrőjén keresztül.”⁷⁴ A többszörös perspektíva performatív momentuma a világot töréspontok sorozatán keresztül, nem egyöntetűen ábrázolja, esélyt adva a többféle értelmezési szempontnak. Az általam vizsgált két regény az olvasói jelentésteremtés performanciájának első momentumát követeli meg: a főhősök gondolatai alapján előfeltevések keletkeznek az olvasóban a cselekmény további fordulataival kapcsolatban. Kaffka Margit regénye a szubjektivizálás momentumát is megteremti, ugyanis narrátor-szereplője főként megjegyzései által befolyásolja az olvasóban kialakuló képet.

Bruner tanulmányában idézi Amélie Rorty elemzését, melyben külön kategóriákat képeznek a *karakter*, *személy*, *figura*, *individuum* és *én* fogalmai a narráció során.⁷⁵ A *karakter* fogalma az olvasó helyzetét határozza meg, annak hatalmát a szöveg fölött, mivel ez a görög hős fogalmából hagyományozódott, és ezáltal az olvasót a jóslat hatalmával ruházza fel a történesek tekintetében. A *figura* a szövegbeli helyzete által állapítható meg a többi szereplőhöz és a történethez való viszonyában, az általa betöltött prototípus alapján szerzik vonásaikat. Rorty a személyt, az *individuumot* és az *ént* egymástól függetlenül és egyszerre egymás viszonyában határozza meg. A *személy* hatókörét a körülötte lévőkre hatást gyakorló erők adják, többiekhez való viszonya határozza meg, míg az *én* a saját ereje által szerez jogokat és állítja fel hatókörét. Az *individuum* kategória az identitás megteremtésének szempontjából kiindulópontot adhat az általam vizsgált regények megközelítéséhez, valamint a *személy* viszonyában említett *én*. Az *individuum* ezzel párhuzamosan a társadalommal szemben fennálló követeléseiből szerzi jogait. A társadalom az *én*-ek sokaságából tevődik össze, melyből az *individuum* ennek megbontásával

⁷⁴ BRUNER, *i.m.* 40.

⁷⁵BRUNER, *i.m.* . 53.

szakad ki. Kaffka Margit és Erdős Renée női főszereplői az említett fogalmak kontextusában izgalmas képet mutatnak.

Paul Ricoeur *A narratív azonosság*⁷⁶ című munkájában az azonosság elbeszélés általi megteremtettségét járja körül, melyben első lépésként az azonosság kétféle értelmezési lehetőségeit tárja fel: azonos, avagy változatlan, valamint önazonos, önmaga/őmaga. A második megközelítés szempontjából nem találkozunk időbeli állandósággal, bár gyakran találkozunk az önazonosság fogalmában egy feltételezéssel, miszerint ennek lenne egy változatlan magja, melyet az emberi tapasztalatunk cáfol.

Paul Ricoeur munkájában⁷⁷ találkozunk a regénybeli személyiség megalkotásának folyamatával: a történetmondás alatt jön létre, konkordancia és diszkordancia révén. A konkordanciában a telítettség, teljesség és a megfelelő kiterjedés hármását azonosítja; a modern regény kapcsán a teljesség fogalma által követelt hármastagoltság (kezdet, közép és vég) általa legleleményesebbnek tartott megjelenésére hívja fel a figyelmet. A személyiség folyamatbeli kialakulásában a diszkordancia, vagyis a sors megváltozása nagy szerepet játszik: a konfliktus, fordulat megoldására való törekvése nagyban befolyásolja az identitás későbbi formáját. A diszkordancia megjelenését és hatását az általam vizsgált két regény főszereplőinek identitásában mutatom meg. A szóban forgó hatás megfigyelése által az önazonosságban feltételezett változatlan mag létének kérdésére is kitérhetünk.

Kaffka Margit *Színek és évek* című emlékezésregényében a főszereplő narrátor évek távlatából mesél, mintegy visszatekintve. A narrációban váltakoznak az idősíkok és ez által a narrátor megszólalásai is. A visszatekintő Portelky Magda folyamatosan megjegyzésekkel látja el korábbi gondolatait, olykor minősíti őket, ezáltal jeleníti meg az elbeszélés jelen idejében lévő értékrendjét, mintegy önreflexiós gesztusként. A cselekmények felépítése lineáris (az ötven éves Magda tizennégy éves korától meséli el a történeteket a saját jelenéig), követhetővé teszi önmaga változásának folyamatát: eladósorba kerülő lányból idős asszonnyá válik, két sikertelen házasságban van része, és négy gyermek édesanyja. A fiatal Magda számára a család idősebb nemzedékei által közvetített értékek megkérdőjelezésével nem találkozunk, felháborodást csupán a környezet reakciójával szemben észlelünk, például a nemiség fontosságának problematikája

⁷⁶ Paul RICOEUR, *A narratív azonosság* = *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Kijárat kiadó, Budapest, 2001, 15–27.

⁷⁷ RICOEUR, *i.m.*

kapcsán. Magdának és Sándornak megvan a gyermekkori közös világa, ami által a mindennapi világ normáitól távolodnak el, a két fiútestvérnek van egy közös fiú tere, a „saját szoba”, melyből nemi alapon rekesztik ki Magdát. Balázs Imre József „*Egymásra érezni tudva-véletlen mozdulatokon át*”⁷⁸ című tanulmányában a kirekesztést és eltávolodást ugyanannak a dolognak az aspektusaiként vizsgálja, amiben az aktív vagy passzív jelenlét játszik döntő szerepet. Magda passzív módon tekint vissza ezekre a gyermekkori traumatikus élményekre. A saját szobába való bejutás és a szomszéd fiúval kialakított intim kapcsolatból adódó megalázottság azonos szégyenérzetet vált ki belőle, mely megerősíti benne, hogy a férfiak által kreált erkölcsrendszerben való alulmaradása a férfiak erkölcsi győzelmével jár. A gyermek Magdában nem tevődnek fel kérdések a kiházasodással kapcsolatban, annak ellenére sem, hogy anyja életében látja a férfitől függő nő hátrányos helyzetét. Az idős Magda megnyilvánulásai alapján, mintha a fiatakorában tapasztalt patriarchális rendszerben otthonosabban érezné magát, mint az őt körülvevő rendszerben.⁷⁹ Itt meg kell jegyezni, hogy gyermekként anyja helyzete azért is kerülhette el figyelmét, mivel grósz, a nagymama, mindenben támogatta az özvegy lányát és három unokáját, így a gyermek számára nem tűnhettek fel a veszélyek abban a mértékben, amilyenben ő maga tapasztalta ezeket első férjének öngyilkossága után.

A lány értékrendjében teljesen járható útnak bizonyul a férfira való támaszkodás, a feleség szerepének tökéletes betöltésére való törekvés, a férjtől kapott elismerés bármi áron való elfogadása, és a társadalmi helyzet megőrzése. Ennek az értékrendnek teljes ellentéte bontakozik ki a regény végén,⁸⁰ amikor Magda elmondja, mire törekedett három lánya nevelésében: ne függjenek semmilyen mértékben a férfiaktól, és ne a házasság legyen számukra az egyetlen anyagilag biztos út.

Az említett cselekménybeli diszkordancia okozta nehézségek a történet során nem maradnak hatás nélkül a végkifejletben, hisz létrejön Magda *individuuma*. Mégis feltételezhetünk egy apró változatlan magot identitásának konstrukciójában, amely egy semleges pontot képez, és ez által tud reflektálni korábbi értékrendjére. Mivel nem ítélkezik maga fölött, ezért nem jelenthetjük ki, hogy távol maradna korábbi énjétől, személyisége alakulásának fázisaitól. A személyiség történetbeli megalkotottságának másik összetevője a műben rejlő konkordancia, mely

⁷⁸ BALÁZS Imre József: *Egymásra érezni tudva-véletlen mozdulatokon át*, Helikon 1999/9. Online: <https://balazs.adatbank.ro/belso.php?k=60&p=4651> Utolsó megtekintés: 2022. április 19.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Ahogy erre korábban kitértem, a visszatekintő mesélő narrátort ekkor már *individuumnak* tekinthetjük.

szintén megfogható a vizsgált regényben, és Erdős Renée regényével összevetve főként a cselekmény idejének szempontjából releváns: a *Színek és évek* során évtizedek történéseiről szerzünk tudomást, míg *A nagy sikoly* csupán pár hónapját mutatja be a Roessler családnak. A sors alakulásának tekintetében Magda minden nehézség által egy lépéssel távolabb kerül korábbi perspektívájától.

Erdős Renée főszereplőjének identitásában egy masszívabb változatlan magról beszélhetünk, hisz a kezdetben átadott értékrend a későbbi konfliktusok megoldásának folyamata által sem alakul át, a regény konkordanciája nagyban releváns, viszont a diszkordancia nem ér el akkora hatást, mint az összehasonlítás másik oldalán álló műben. Dóra, a Roessler család nemrég kiházásított tagja, saját és családjának életében bekövetkezett nehézségek és tragédiák hatására visszatér a korábbi értékekhez, és saját gondolataival szemben kevesebb empátiával találkozunk, mint Magda megnyilvánulásaiban. A két nő identitásának összevetése ebből a szempontból problematikus: Erdős regénye során az olvasó Bruner-i performancia szubjektivizálhatóságra sem kap lehetőséget, és sűrített idővel is találkozunk. Feltételezhetőnek tartom, hogy a két nőíró a női emancipációban különböző végkifejletet lát: míg Kaffka az önállósodást, Erdős a kérdésfeltevést. Ezt abból is láthatjuk, hogy Erdős főhőse a végkifejletben is ragaszkodik családjá által átadott értékrendjéhez, annak ellenére, hogy számos beszélgetéssel találkozunk, ahol ezek életszerűségét közelítik meg különböző szempontokból.⁸¹ Dóra a diszkordancia során több szempontból közelíti meg az örökölt tudást, bár kérdéses, hogy a konfliktus ebben az esetben nevezhető-e diszkordanciának, mivel a sors megváltozása nem történik meg, csupán annak az esélye látszik.

Az apa neve és a kísérteties

Füzessy Éva *Lacan és az 'Apa neve'* című írása⁸² bemutatja a szubjektum alakulásának folyamatát, amelyet már a szülők tudatalattija meghatároz még mielőtt a magzat megfogant volna. A vágyat, melyet Lacan nyomán az anya Másikjává válásának nevezünk, illetve a szubjektum első elszakadását Füzessy a környezet gyerekhez való viszonyulásai által írja le: nincs traumatikusabb születési trauma, mint a kívánt gyerek fogalma. Mivel a gyermek születését a két fél

⁸¹ Sándor gyakran tesz megjegyzéseket felesége szűk látókörére és húga is feltárja előtte azt az értékrendet és érzést, ami alapján alakítja az életét, és ami teljes mértékben ellentéte Dóra életvitelének. Henrik püspök és az édesanyja megerősítik az konzervatív patriarchális rendszer működésének legitimitását.

⁸² Vö. FÜZESSY Éva, *Lacan és az "Apa neve"*, Thalassa, 1993/2., 45–61.

tudatalattijának vágya és kommunikációja predesztinálja, mely a tudat és tudattalan hasadása révén jöhet létre, a Másik fogalma ez alapján alakul ki. Füzessy a kívánt és nem kívánt gyerek helyzetéből következő elvárásoknak való megfelelést vizsgálja: a kívánt gyerekek több elvárásnak kell megfelelnie, ugyanis a szülők tudatalattijának vágyai csoportosulnak, és a gyerek képezi a csomópontot. Kaffka és Erdős műveinek vizsgálatához a gyerekre nehezülő terheket nem a kívánt és nem kívánt dichotómiából vizsgálom, hanem a nemi és általában az identifikáció miatt kialakult megfelelési nehézségekre fókuszálok.

Magda az elsőszülött a Pórtelky családban, viszont két öccse van. Másfelől Dóra szintén elsőszülött, de egy húga van. A Magda és testvérei közötti egyenlőtlen elvárások oka nagyrészt nemi eredetű, míg a Roessler lányok esetében az identitásaikból adódik: Dóra a keresztény értékeket közvetítő család értékrendjeinek tovább élését képviseli, Erna pedig a lázadást, az új utak keresését és a normák megkérdőjelezését, mi több, az érzelmi világot a patriarchális rendszer elé helyezi. Mivel Erna beavatója, Tonia, bizonyos rokonok által nem szívesen eltűrt személy, és a családhoz való tartozását is megkérdőjelezi, Erna egyfajta találkozási pontot képez Tonia és a Roessler család többi tagja között.

A *Színek és évek* szereplőire nehezülő elvárások szempontjából fontosnak tartom Magda anyjának helyzetére is felhívni a figyelmet: a regény elején három gyermekes édesanya, aki saját anyjához költözik vissza gyermekeivel, miután özvegygé vált. Asszonyi volta viszont nem engedi meg ennek az állapotnak a hosszútávú fenntartását, ugyanis anyagi nehézségei vannak, amelyek őt és gyermekeit is érintik. Újra át kell esnie a férjkeresés folyamatán, újra eladósorba kerül, miközben lányának kiházását irányítja. Magda kiházásítása sem kérdőjeleződik meg, hisz a társadalmi rendszer a lányok és nők korának tekintetében is stigmatizál: a bálozás versenyszerűen történik, a lányokat a kiöregedés már nagyon fiatal éveikben érinti. Közben a két testvér története háttérbe szorul, felnőttként találkozunk velük újra, amikor Sándor már papnak tanul és Csaba nőül. Az ezt követő években Magda rivalizációt érez sógornőjével szemben, grószki viszonyulása alapján háttérbe szorítottként érzi magát. Annak ellenére, hogy Csaba élete és házassága romokba dőlni látszik, az ő helyzete és életvitele társadalmilag elfogadott, míg Magda emancipatorikus gondolatai és törekvései társadalmilag negatívan stigmatizáltak. A két testvér mellett a papnak készülő Sándor a háttérbe szorul: a család nem beszél róla, nem látogatják, csupán Magda megy el hozzá pesti tartózkodása alatt, viszont ekkor már Sándort rossz állapotban találja. Pórtelkyék távolságtartók a beteg Sándorral szemben, mely hasonlóan mutatkozik meg Erdős regényében,

hisz a Roessler család is elhatárolódik Erna döntéseitől: többször hangsúlyozzák a családtagok, hogy Dóra az egyetlen reményük, Ernáról mint elveszett bárányról beszélnek, aki már megtéríthetetlen. Kaffka Pórtelky Magdája az utolsó bemutatott években úgy mond le saját életének lehetőségeiről, ahogyan korábban öccséről vették le kezüket, és ahogyan Erdős Ernájáról a családja; minkét történetben találkozunk a megtartó erőnek bizonyuló személyekkel: Magda esetében a lányai és azok önállósága, míg Roesslerék számára, mint már említettem, Dóra.

A házasság kulturális konstrukciója mindkét műben valamilyen későbbi diszkordancia előzménye, amely által a nők a társadalom által elfogadott és a világ elrendezését segítő szimbolikus rendbe kerülnek. A szóban forgó konstrukció kikerülése a szereplők életében a társadalmi rendszerből való kilépésként működik. Ahogyan a nemkívánt gyermek mentesül a szülők tudattalana által kreált elvárásoktól, a házasságot megtagadóknban megtestesült csalódás lemondást szül. A főhősök életében viszont megvan a házasság révén való szimbolikus belépés, a Másik helyét pedig mindkét esetben először a férjük tölti be, viszont a Másik vágya, aminek tárgyává szeretnének válni, nagyon eltérő a három férj esetében. Pórtelky Magda *én*-je a cselekmény során *individuummá* változik: az erejéből/helyzetéből adódó jogait kitágítja a társadalmi rendszerrel szembenelő jogok elérésének érdekében. Az idős Magda, aki visszatekintve mesél, attól a patriarchális rendszertől védve, melyben korábban otthonosabban érezte magát, önállóságra neveli lányait, ezáltal a család következő generációjának identitása is *individuum*-szerűen tevődik össze, de a sajátja is megváltozik. Gyermekkorát tekintve az *én* fogalma kevésbé adaptálható rá, míg házasságai alatt teljes mértékben. A másokra való hatásgyakorlás által meghatározott helyzete hangsúlyosabban a *személy* fogalomkörébe illeszti a főszereplő narrátort.

Ezzel szemben Illyésfy Dóra nem az *individuum* fogalmának megismerésére törekszik, mivel annak veszélyei számára a keresztény értékrend megőrzésével ütközik, így a konfliktuson való túljutás az *én*-ek hatókörének megállapításában merül ki. A Roessler család többi tagja megerősíti a diszciplínáktól való távolságtartásában (Henrik beszédje gyónáskor). Nem tartom Sándort az *én* fogalmán túlhaladónak, mivel nem a társadalommal szemben határozza meg jogait, hanem annak teljes elfogadásával rendelkezik, így a házasságban lévő *én*-ek egyenlőtlenségéről beszélhetünk.

Dóra számára a nászút során világossá válik, hogy a Másik, férje Sándor vágya, az asszony sikolya, „Amiben mintha az egész asszonyi nem sikoltana fel a férfiúhoz, mint urához és

jótevőjéhez!”⁸³, ezáltal Dóra elfogadja ezt a vágyat, mint a férfi vágyának betöltéséhez szükséges lépés. Ezáltal válhat a Másik vágyává. Eszerint pedig a diszkordanciát nem a házasság okozza, hanem a megcsalás, a lacani *apa nevének* megjelenése, mely a Másik vágyának betölthetetlenségét sugallja. Dóra az újszülötthöz hasonlóan a Másik mindenhatóságának kiszolgáltatottjává válik. A szerető, vagyis az *apa neve* által önmaga kasztrációjára ráismer, ennek következménye az Ózdyval kapcsolatos gondolatok.⁸⁴ A Másik vágyának megismeréséhez a szimbolikus rendben próbál tájékozódni, viszont a patriarchális társadalmi rendszer a szexualitás célját csak a fajfenntartásban látja. A cselekmény végén Dóra Tonia nagynénje öngyilkosságától megrázva a család többi tagjának vágyát teljesíti és elfogadja a rendszer szemléletét, miszerint a női szexualitás nem a férfiak (és egyes nők) által vágyott nagy sikolyban teljesedik ki, hanem a gyermekben, mely ebből születik.

Sigmund Freud a kísértetieset olyan formán írja le, mint valami új és idegen, ami paradox módon régóta ismert dologra vezethető vissza, és aminek rejtettnek kellett volna maradnia, viszont ezek az attribútumok nem elégségesek ahhoz, hogy valami kísértetiesé váljon.⁸⁵ Ez a meg nem nevezett tulajdonsága a kísértetiesnek jelen van Dóra életében, saját identitásának változásait nem csupán ijesztőnek érzékeli a narrátor megítélése alapján, hanem olykor kísértetiesnek. „És ott maradt az ágy szélén ülve, és várt, nem tudta miért.”⁸⁶ Az érzés bensőséges tartalma nem derül ki, viszont a várakozással töltött idő közbeni gondolatai idegen, de nem ismeretlen érzetét keltik számára. Hasonló leírással találkozunk az egyik jelenetben, melyiknek helyszíne Tonia lakása: Ózdy zongorán játszott és a két nő hallgatta: Dóra „Nem tudta, mit tesz! Nem hallotta a saját hangját, amint a[z Ózdy] nevét kiáltotta.”⁸⁷ Korábban Dóra már tapasztalta saját érzéseinek ismeretlen formáját Ózdy közelében, viszont a találkozók alkalmával nem találunk szabályszerű leírásokat ezek menetéről, így az érzelmi világának kísértetiességét ösztönös reakcióiban tapasztalja. A félelem, idegenség érzete annak tudható be, hogy férje mellett (akivel az érzelmi köteléke és intimitása a legszorosabbá kellett volna formálódnia a társadalmi elvárások szerint) ezeket nem tapasztalja, és ennek okán annak felismerése sem történik meg rögtön, hogy mit érez

⁸³ ERDŐS, *i.m.* 49.

⁸⁴ Dóra több alkalommal is véletlenül találkozik Ózdyval, aki a nő és férje közös barátja, és a cselekmény során fokozatosan épül fel Dóra és Ózdy között egy feltételezett szerelmi szál.

⁸⁵ Sigmund FREUD, *A kísérteties* = BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc, Pszichoanalízis és irodalomtudomány, Filum Kiadó, Budapest, 1998. 65–82.

⁸⁶ ERDŐS, *i.m.* 74.

⁸⁷ ERDŐS, *i.m.* 244.

Ózdy iránt. Dóra tudatosan próbálja lebontani ösztönös reakcióit, melyek a freudi kísérteties leírásának paradoxát képzik meg. Freud a kísértetieset kiegészíti a Jentsch-féle intellektuális bizonytalansággal⁸⁸, amely viszonylag teljessé teheti annak fogalmát. Dóra tudatos lebontásának akadályai ezt az intellektuális bizonytalanságot képezik meg, erre próbál hatni Henrik püspök is a gyónás során, aki nem mellesleg Schopenhauer vita filozófiájának elemeit használja⁸⁹, miközben Schopenhauerről is pejoratívan beszél.

A *Színek év évek* főhősnének életében teljesen más képek töltik be a Másik és a vágyak helyét, valamint az *apa neve* is nehezebben megfogható. A Másik első sorban a patriarchális rendszer által átadott szerep, és az abba való beavatás: feleséggé és anyává válik. Mivel ez a két társadalmi nemmel járó szerep beépül énjébe és tudatába, a vágy tárgyának helyét felváltja a státuszának való megfelelés. Ebben a törekvésben az apósának a nemtetszése akadályokat képez, viszont nem ez teszi beteljesíthetetlenné, hanem férjének a politikai bukását követő öngyilkossága. Megszűnik a Másik, a férj, és ezáltal kasztrációjára is fény derül: nőként nincs lehetősége annak az életformának a megteremtésére, amely korábban adott volt Vodicska Jenő által. Politikai és társadalmi rangját illetően fokozatosan kiközösítik, míg anyagi helyzete objektív okokból romlik és olyan korábbi szerepeit is elveszíti, amelyek már beépültek énjébe: feleségből özvegyasszonnyá válik, gyermekét pedig elviszik halott férje szülei, hogy jobb és biztosabb életkörülményeket biztosítsanak neki, így az anyai feladatok is megszűnnek életében. Saját vágyának tárgya az anyagi függetlenség, amihez szükséges egy férfi, ugyanis a függést nem tudja kiküszöbölni, viszont ez már nem teremti meg a korábbi helyzetet. Traumájának következménye a lányainak független életre való nevelése, ami a történet és az író nő korának emancipatorikus törekvésének számított. A freudi kísérteties jelenléte pillanatnyi érzéseiből nem tapintható ki, inkább a cselekményekre adott reakcióiból vezethető vissza: a legkézenfekvőbb példa férjének az öngyilkossága utáni állapota „Az ajtóban én összeestem... Nem tudok a többiről... Akkor... ott mindennek, mindennek

⁸⁸ FREUD, *i.m.*, 66.

⁸⁹ Alkalmazza a gyors érvelést, és egy megnyilvánulásában több szempontból érinti a témát, így lehetetlenné téve a rövid válasz általi cáfolatot. Emellett a személyes sértegetést is, így az amúgy is nála alsóbbrendű Dóra szégyenérzete által még lejjebb kerül. A folytatásban pedig a beszélgetés fontos célja annak az elhitése, hogy Dóra álláspontja nem szolgálja az érdekeit. Tudományos érveket sorakoztat fel, melyek egy része a tudományos vélemény hiteltelenségét próbálja felvázolni, kezdve azzal, hogy a szexualitás témaköréhez nem csupán tudósok szóltak hozzá, hanem filozófusok is; a sort pedig Schopenhauerrel kezdi. Schopenhauer erisztikus dialektikájáról lásd bővebben: ⁸⁹ SEBŐK Zoltán, A vitatkozás filozófiája, Kalligram, 2006/15. Online: <https://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2006/XV.-evf.-2006.-marcius-aprilis/A-vitatkozás-filozofiaja>
Utolsó megtekintés: 2022. április 11.

vége lett.”⁹⁰, viszont Pesten töltött ideje alatt is érzékelhetünk hasonlót: Magdát megrémíti a nagyvárosban uralkodó rendszer és ezekben a helyzetekben jelenlévő intellektuális bizonytalansága: „Szemközt a nagy sarki kávéházban szólt a zene. Most megnyílt az ajtó, és a nehéz szőnyegfüggöny látszott; valami társaság szállingózott ki egy kicsit tántorogva, nők visongva kacagtak, egy nagy prémbundás férfi az ajtóban széttárta a kabátja két szárnyát, és selymes bélésébe hirtelen beleölelt egy pirosköpenyeges leányt. Visszabújtam az idegen szagú párnák közé. Hát így megy ez itt?”⁹¹

Az identitáskonstrukció szempontjából fontosnak tartottam feltérképezni a két nő életében az azonosulási és törekvési pontoknak azon szintjét is, melyek a tudatalatti hatására mennek végbe, és melyek ebből kifolyólag a kor lenyomatát viselik, viszont egymástól teljesen eltérnek. A korabeli nők anyagi és szexuális helyzetének megítélése egyaránt jelentős szerepet játszott társadalmi lehetőségeik tekintetében. Dóra nem válik *individuummá* a cselekmény befejezéséig, ebben pedig nagy szerepet játszik az a traumatikus élmény, aminek hatására a patriarchális társadalmi rendszer megtestesítőjének (az ő életében a család túlnyomó része) vágyának tárgyát próbálja meg betölteni. Ezáltal a konkordancia és diszkordancia elve nem érvényesül Erdős regényében, ugyanis a szereplő megalkotottságában a diszkordancia nem játszik szerepet, csupán ennek a lehetőségével találkozunk. Az olvasó előfeltevése viszont befolyásolhatja a Dóra identitásának olvasóban létrejött képét, ugyanis a zárlatban nem várandós: a legvalószínűbb két lehetőség, melyekből az olvasó választhat, hogy Dóra szül, és a gyermek apja Sándor, vagy mégis elhagyja férjét a későbbiekben, viszont a két véglet között még számtalan változat fordulhat elő. Ezzel párhuzamosan Kaffka regényében a konkordancia és diszkordancia elve érvényesül, Magda *individuum*a kiforr a történet végére, és ezt már az első sorokból sejteti, mivel az előfeltevés lehetősége mellett a szubjektívizálás momentumában is része van az olvasónak a jelentésteremtés folyamatában. A Másik vágyának betöltésére való törekvés, a vágy tárgyává való válás mellett fontos szerepet játszik a már érintett beavatás történet, melyet a feminista irányzatok szempontjából fogom vizsgálni a későbbiekben.

A bevezetőben felsoroltam bizonyos kulturális koncepciókat, amelyek befolyásolhatják az egyén életét és identitásának koncepcióját, mint például a család, a nemiség, a szexualitás, valamint a vallás. Az általam vizsgált regények szempontjából a felsorolt négy mechanizmus

⁹⁰ KAFFKA Margit, *Színek és évek*, Irodalmi könyvkiadó, Bukarest, 1963, 167.

⁹¹ Uo. 189.

fontos szerepet játszik a két főhős életében és az önálló szubjektum létezésének problematikáját is több szempontból engedi megközelíteni, azonban befolyásolási mértéke és összetétele eltérő a művekben.

A család konstrukciójának két típusával találkozunk, ugyanis a *Színek és évek* Magdája egy matriarchális rendszert követő családban nő fel, míg Erdős regényében patriarchális, vagyis az apának tulajdonított joggal találkozunk. Ennek a legfeltűnőbb hatása kettejük identitására a zárlatból vezethető le: az anyajogú családba született Magda a női feltörekvésért küzd, míg Dóra területet enged az apajogúságnak azáltal, hogy saját szexualitását elfogadja mint a gyermeknemzés eszközét. A szóban forgó konstrukció szoros összefüggésben áll a nemiség megközelítésével, ugyanis az őket első sorban befolyásoló mintát a családból szűrik nemi helyzetük tekintetében is. Grósz, Magda nagymamája, neme által nem befolyásolt a családfő szerepének betöltésében, bár ez édesanyja helyzetében problematikusabb és kénytelen újraraházasodni. A minta alapján a Zimán családban a jog kivívása nem jár nemi feltételekkel. A későbbiekben viszont Magda mindkét házassága patriarchális rendszer felé hajlik, és a neméből adódó társadalmi szerepeket tölti be. A Zimán házasság ellentétes módon történik Roesslerék esetében, ugyanis a Dóra körül lévő nők három szerepben érvényesülhetnek: anya és feleség/özvegy, vagy pedig az egyházi rend szolgálatában. Míg a család férfi tagjai között találkozunk olyan mintával, amely sem a házasság, sem a hivatás szentségében sem részedül, és teljes elismertséggel éli mindennapjait tanárként. A szexualitást mint kulturális konstrukciót a beavatástörténetek tekintetében érintettem már, amely történetek nagy mértékben nemi alapon predesztináltak, és amely az általam vizsgált művek közül csupán az egyikben hangsúlyos. A *Színek és évek* egyik jelenetében megjelenik az intimitás szégyenérzetet keltő volta, mely arra világít rá, hogy a konstrukció erkölcsi hátterét férfi erkölcs alapján ítélik meg.⁹²

Erdős René szóban forgó regényének fogadtatását nagyban befolyásolta a műben megjelenő keresztény értékek mögöttes tartalma. A mű recepciója kapcsán korábban említésre került, hogy a konzervatív irodalmi kör számára túl szabadelvű, erotikusan túlfűtött, míg a másik oldal számára túl konzervatív. Hasonló kettősség keletkezik a főszereplő identitásában a vallás és erotika összefonódásának hatására. A mű során azok a szereplők, akiknek a véleménye és tanácsa legtöbbet számít, szinte minden esetben olyan értékrendet képviselnek, amilyennek az átadására

⁹² Lásd erről bővebben BALÁZS Imre József: Egymásra érezni tudva-véletlen mozdulatokon át, Helikon 1999/9. Online: <https://balazs.adatbank.ro/belso.php?k=60&p=4651> Utolsó megtekintés: 2022. április 19.

Dóra szülei törekedtek és esetenként az egyház szolgálatában állnak. Dóra szeretne eleget tenni Mater Beatrix (aki a mű során nincs jelen, és gondolatai közvetetten, a család által ismerjük meg) és Henrik püspök elvárásainak, de a konzervatív keresztény Anna néninek, Bálint bácsinak, és főként saját édesanyjának sem szeretne csalódást okozni. Tonia és Sándor, akik távolabb helyezkednek el a vallás konstrukciójától, és nem segítik előre annak működését semmilyen szempontból, több elutasítást, felháborodást váltanak ki Dórából, és megkérdőjelezi döntéseiket. Kaffka művében a vallásos és nem vallásos ellentétpár helyett a felekezeti ellentétek jelennek meg, viszont ez kevésbé befolyásolja Magda identitását, inkább a családi viszonyokat: a protestáns és katolikus rokonok között gyakori az ebből fakadó ellentét, viszont afféle hagyományként örökíti nemzedékről nemzedékre. A szereplők nem feltétlenül vannak tudatában az ellenszenv okának, csupán a felekezeti ellentétnek.

A négy érintett konstrukció kibontása által a két regényben nem találkozunk önálló szubjektumokkal: az önállóság valamilyen elv ellenében jön létre esetenként, ahogyan korábban az *individuum* kategóriájának feltételeit bemutattam. A két műben az önálló szubjektumok a családon belül (anya- vagy apa-)joggal rendelkező személyek, viszont önállóságukra ők maguk is más szereplők által tettek szert.

Összegezve, a két regényben az identitáskonstrukció eltérő módon valósul meg, valamint a kulturális konstrukciók szerepének aránya is változik. Az identitások alátámasztják a feminizmus kapcsán korábban megállapítottakat, miszerint Erdős műve nem tekinthető a feminista irányzat előzményeként, ugyanis a benne létrejött identitás és az emancipáció formája nem szolgálja annak céljait, csupán a törekvés módja egyezik meg bizonyos szinten. Ezzel szemben Kaffka főhősnének identitása a felhasznált elméletek szerint változást és nagyfokú emancipációt mutat.

V. Zárszó

Összehasonlító vizsgálatom egyik motivációját a 20. századi nőírók szereplehetőségeinek feltérképezése, főként az ezzel kapcsolatos saját nézeteik feltárása jelentette, és hogy ezeket hogyan konstruálják meg regényeikben. A szövegek összeolvasása a pszichoanalízis és narratív pszichológia segítségével új értelmezési lehetőségeket nyit meg a nőirodalom olvasata szempontjából, valamint azt is fontosnak tartottam tárgyalni, hogy a századelő alkotásai közül mit és miért nevezhetünk feminista irodalomnak. Természetesen a kánon, valamint minden mű korabeli fogadtatása nagyban befolyásolja a későbbi vizsgálatokat, ezért nélkülözhetetlen a nőirodalom kapcsán már a 19. század második felétől tekintettel lenni a magyar irodalom helyzetére, esetemben a Gyulai Pál által kiváltott vitára, mely évtizedeken keresztül befolyásolta a nők irodalmi jelenlétét.

Kafka Margit és Erdős Renée regényeinek közös olvasata új értelmezési lehetőségeket nyújt a már teljesen vagy részlegesen elfeledett művek számára, ugyanis olyan kérdéseket világít meg, melyek külön-külön az életművekben nem merülnek fel, vagy egyáltalán nem relevánsak. Fontosnak tartottam az elméleti vizsgálatot olyan irányzatokra építeni, melyekről vagy megfeledezett az irodalomtörténet, mint lehetséges szempont (a pszichoanalízis a századelő számára érdekes olvasatokat eredményezhet), vagy túlságosan kézenfekvően kezel (mint a feminizmust, mely minden emancipáció kapcsán felmerülhet). Kafka nőalakjának identitása nem csupán megformálásában tér el *A nagy sikoly* centrális figurájától, hanem annak emancipatorikus törekvéseiben is, ezáltal a feminizmus előzményeként is olvasható, míg Erdős műve ettől elhatárolódik. Összeolvasva a két nőíró egy-egy művét az emancipáció iránya és eszközei megítélésében a kulturális konstrukciók és társadalmi elvárások eszközt szolgálhatnak, ugyanis rávilágítanak a különböző működésekre és azok hatásaira: a matriarchális és patriarchális rendszerek emancipációra és identitásra tett hatására.

Továbbá érdekes vizsgálati iránynak tartom a későbbiekben, kutatásom folytatásaként a századelő kiemelkedő filozófiai irányzatainak szempontjából megközelíteni a szóban forgó regényeket, különösen Erdős regénye kapcsán, mivel az közvetlen módon száll szembe az említett tudománnyal. Emellett az urbanizáció identitásra tett hatásának megfigyelését is lehetséges vizsgálati iránynak tartom, ugyanis a két regényben megjelenített identitásokra hatást gyakorol és a kulturális konstrukciók hangsúlyosságát is befolyásolja. A felsoroltakat érdemesnek tartom a narratív pszichológia általam itt nem tárgyalt szempontjai szerint kiegészíteni.

Irodalomjegyzék

1. AUER Eszter: *A „nőirodalom” az 1860-as években. Elvárások és reakciók. Nőkép és irodalom összefüggései* in ÁCS Marianna–CZEFERNER Dóra–PUSZTAFALVI Henriette–TAKÁCS Zsuzsanna Mária (szerk.): „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...”. Új kutatások a nőnevelés történetéről, Pécs, 2019.
2. ACSÁDY Judit, „*A huszadik század asszonya*” *A századforduló magyar feminizmusának nőképe*, in. *Szerep és alkotás – Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*, NAGY Beáta–S. SÁRDI Margit (szerk.), Csokonai kiadó, Debrecen, 1997, 243–253.
3. BALÁZS Béla: *Mária évei*, Nyugat, 1913/13., 53.
4. BALÁZS Imre József: *Egymásra érezni tudva-véletlen mozdulatokon át*, Helikon 1999/9. Online: <https://balazs.adatbank.ro/belso.php?k=60&p=4651> Utolsó megtekintés: 2022. április 19.
5. BÁNHEGYI Jób: Erdős Renée = Uó: Magyar nőírók, Budapest, Szent István Társulat, 1939. 101–102.
6. BISZTRAY Gyula: *Írónők a tükör előtt*. Magyar Szemle, 1932/május, 58–67.
7. BÓKAY Antal–ERŐS Ferenc: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, Filum Kiadó, Budapest, 1998.
8. BORGOS Anna–SZILÁGYI Judit: *Nőírók és írónők: irodalmi és női szerepek a Nyugatban*, Noran kiadó, Budapest, 2011.
9. BRISITS Frigyes: *Erdős Renée: A nagy sikoly*. Napkelet, 1923/3. sz., pp. 265–266.
10. Jerome BRUNER: *A gondolkodás két formája = Narratívák 5. Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Kijárat kiadó, Budapest, 2001, 27–59.
11. CSÁSZÁR Elemér: *Nőírók regényei [Erdős Renée: Ősök és ivadékok; Kaffka Margit: Két nyár]*. Budapesti Szemle, 1916/480., 475–480.
12. ERDŐS Renée, *A nagy sikoly*, Garabonciás könyvkiadó, Budapest, 1989.
13. Sigmund FREUD: *A kísérteties* = BÓKAY Antal–ERŐS Ferenc, *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, Filum Kiadó, Budapest, 1998. 65–82.
14. FÜZESSY Éva: *Lacan és az “Apa neve”*, Thalassa, 1993/2, 45–61.
15. GYULAI Pál: *Kritikai dolgozatok, 1854–1861*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1908, 272–307.
16. HATVANY Lajos: *Hangyaboly, Kaffka Margit új könyve*, Pesti Napló, 1917/168. 2–3.

17. ISZLAI Zoltán: *Az orgazmus történetisége*. Erdős Renée: *A nagy sikoly*. Élet és Irodalom, 1990/4. sz., 11.
18. *Feminista nézőpont az irodalomtudományban*. Szerk. KÁDÁR Judit. Helikon, 1994/4., 407–416.
19. KÁDÁR Judit: *Miért nincs, ha van*, Online: <http://beszelo.c3.hu/03/11/15kadar.htm> Utolsó megtekintés: 2022. március 6.
20. KAFFKA Margit: *Az asszony ügye = Uő: Az élet útján*, szerk. Bodnár György, Szépirodalmi, Budapest, 1972. Online elérhetőség: <https://mek.oszk.hu/05400/05475/05475.htm> - utolsó látogatás: 2022. április 18.
21. KAFFKA Margit: *Színek és évek*, Irodalmi könyvkiadó, Bukarest, 1963.
22. Katolikusok Lapja, 1924/15.
23. *Végig a szexualitás és az orgazmus körül forgunk*, KISS Noémi, MENYHÉRT Anna, RADICS Viktória, BÁN Zoltán András, Rózsaszín szemüveg, 2010. <https://www.prae.hu/article/2978-vegig-a-szexualitas-es-az-orgazmus-korul-forgunk/> Utolsó megtekintés: 2022. április 21.
24. KOLLARITS Krisztina, BORGOS Anna–SZILÁGYI Judit: *Nőírók és író nők: irodalmi és női*, Kortárs, 2012/1., 97–99.
25. MENYHÉRT Anna: *Egy szabad nő*, General Press Könyvkiadó, Budapest, 2016.
26. MÓRICZ Zsigmond: *Kaffka Margit*, Nyugat, 1912/3. 212–217.
27. RADNÓTI Miklós: *Kaffka Margit művészi fejlődése*, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged, 1934.
28. Paul RICOEUR: *A narratív azonosság = Narratívák 5. Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Kijárat kiadó, Budapest, 2001, 15–27.
29. RÓNAY Mária: *Kaffka Margit: Az író és az asszony*. Literatura, 1934. pp. 241–245.
30. SEBŐK Zoltán,: *A vitatkozás filozófiája*, Kalligram, 2006/15. Online: <https://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2006/XV.-evf.-2006.-marcius-aprilis/A-vitatkozás-filozofiaja> Utolsó megtekintés: 2022. április 11.
31. SÍK Sándor: *Kaffka Margit: Tallózó évek*, Élet, 1911/41., 1244–1245.
32. TÖRÖK Sophie: *Nők az irodalomban*. Nyugat, 1932/24., 627–630.
33. TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon, Tanulmányok Gyulai Pál Író nők című írásáról*, Reciti, Budapest, 2016.

34. VADERNA Gábor: *A nők a kultúra hanyatlása, A női írás a 19. század második felében Magyarországon = Angyal vagy démon, Tanulmányok Gyulai Pál Írónők című írásáról*, TÖRÖK Zsuzsa (szerk.), Reciti, Budapest 2016, 140.
35. VÁRNAGYI Márta: *A női irodalom és feminista irodalomkritika Magyarország*, TNTeF, 2011/1.1, 30.